

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Fakulta sociálních studií

Katedra sociologie

KOLEKTÍVNE TRÚCHLENIE NA FACEBOOKU AKO FORMA RITUÁLU

BAKALÁRSKA PRÁCA

Tomáš Hrábek

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som túto bakalársku prácu vypracoval samostatne a všetky použité pramene a literatúru som uviedol.

V Brne, dňa 10. 5. 2012

.....

Tomáš Hrábek

PodĎakovanie

V prvom rade by som sa chcel poĎakovať PhDr. Romanovi Vidovi, Ph.D. za vedenie tejto bakalárskej práce, jeho cenné a inšpiratívne rady a schopnosť motivovať do práce. Takisto Ďakujem svojim rodičom za neutíchajúcu podporu pri štúdiu a priateľke Magdaléne za trpezlivosť, teplú stravu a tolerovanie množstva literatúry o smrti a umieraní, ktoré zaplnilo náš byt.

Obsah

1. Úvod	5
2. Smútočné rituály v diele Émila Durkheima	6
2. 1. Náboženský systém	6
2. 2. Typy kultov	7
2. 3. Úloha rituálov	8
3. Tradičná, moderná a neskoro moderná smrť	11
3. 1. Tradičná smrť	12
3. 2. Moderná smrť	13
3. 3. Neskoro moderná smrť	15
4. Facebook ako významný činiteľ v spoločnosti sietí	16
4. 1. Spoločnosť sietí	16
4. 2. Web 2.0	17
4. 3. SNS – Social Network Sites	18
4. 4. Facebook	20
5. Smrť Pavla Demitru	22
6. Kolektívne trúchlenie na Facebooku	23
6. 1. Kolektívne trúchlenie ako masový fenomén	24
6. 2. Kolektívne trúchlenie ako reakcia na stratu symbolu	27
6. 2. 1. <i>Strata spojenia s vtelením idey</i>	27
6. 2. 2. <i>Spätná kreácia spomienok v záujme zachovania mýtu</i>	29
6. 3. Pokračujúce väzby so zosnulým	31
6. 4. Kolektívne trúchlenie ako zdroj sociálneho konfliktu	33
6. 4. 1. <i>Nevhodnosť lokalizácie trúchlenia</i>	34
6. 4. 2. <i>Nevhodnosť spôsobu trúchlenia</i>	35
6. 4. 3. <i>Politizácia trúchlenia</i>	37
6. 5. Náboženská povaha kolektívneho trúchlenia	38
7. Záver	40
8. Literatúra	42
9. Anotácia	45
10. Abstract	46
11. Menný register	47

1. Úvod

Jedným z fenoménov poslednej doby sa vďaka obľúbenosti a dostupnosti tzv. internetových sociálnych sietí, akou je napríklad Facebook, stalo „kolektívne trúchlenie“. Nie, že by sa jednalo o nový úkaz – skupinové akty kondolencie existujú v rôznych formách už tisíce rokov, počnúc náboženskými obradmi či zádušnými omšami a kondolenčnými knihami končiac. Práve s dramatickým nárastom počtu užívateľov sociálnych sietí však vznikla nová forma tejto kolektívnej činnosti, a vďaka povahe platformy, na ktorej funguje, má omnoho masovejší charakter, ako ktorýkoľvek z jej starších ekvivalentov.

V tejto práci sa pokúsím popísať špecifiká, ktorými sa nová forma trúchlenia odlišuje od svojich predchodcov. Urobím tak využívajúc teoretický rámec vychádzajúci z konceptu smútočných rituálov É. Durkheima, na základe ktorého budem v najnovšej forme trúchlenia hľadať znaky, ktoré by poukazovali na plnenie či neplnenie funkcií takýchto rituálov. Keďže kondolenčné Facebookové stránky stoja v dlhej rade rozličných spoločenských reakcií na prítomnosť smrti, snažím sa tieto reakcie popísať v historickom kontexte. Tento popis vyúsťuje v deskripcii špecifik neskoro moderného prístupu k smrti, najmä však charakteristických znakov spoločnosti sietí a jej technologických platforiem, ktoré príznačné formy trúchlenia neskorej modernity umožňujú.

V hlavnej časti práce pristúpim k analýze niektorých znakov kolektívneho trúchlenia na Facebooku. Pomôcť by mi v tom mali autentické citácie užívateľov, ktorí na obsahu Facebookových stránok venovaných trúchleniu participujú, a to konkrétne citácie zo stránok venovaných úmrtiu slovenského hokejistu Pavla Demitru. Udalosť jeho tragického úmrtia som zvolil najmä kvôli jej obrovskému spoločenskému dopadu - médiá žili touto udalosťou po dlhý čas, navyše s masívnou odozvou zo strany užívateľov Facebooku. Tí vo veľkom zakladali kondolenčné skupiny a stránky (väčšina z nich má rádovo tisíce členov, jedna dokonca vyše 170 tisíc), na ktorých vo veľkom a verejne vyjadrovali najrôznejšie myšlienky a pocity – jedná sa preto o vhodný materiál na analýzu fenoménu, ktorému sa chcem vo svojej práci venovať. Užívateľské príspevky na týchto stránkach budem využívať ako ilustračný doprovod prehľadu toho, ako k problematike pristupujú rôzni autori súčasných sociologických textov. Tento prehľad by mal byť hlavným zdrojom odpovedí na otázky ohľadom skúmanej formy trúchlenia – čím je špecifické oproti svojim predchodcom? Dá sa

táto forma trúchlenia považovať za formu smútočného rituálu v zmysle, v akom mu rozumel Durkheim? Aké jeho funkcie plní a prečo?

2. Smútočné rituály v diele Émila Durkheima

Väčšina textov zaoberajúcich sa kolektívnym smútením na internetových sociálnych sieťach, ktoré sú v tejto práci citované, sa sústredí skôr na jednotlivé špecifiká novej formy trúchlenia, než aby ho skúmali v rámci širšieho sociologického kontextu. K bližšej analýze kolektívneho trúchlenia na sociálnych sieťach je nutné pokúsiť sa tento jav zasadiť do teoretického rámca. K tomuto kroku som si zvolil dielo francúzskeho sociológa Émila Durkheima, najmä jeho knihu *Elementárne formy náboženského života* [Durkheim 2002], pričom sa sústredím na pasáže, ktoré sa venujú úlohe rituálov v spoločnosti. Táto kniha popisuje druhy a prejavy náboženského myslenia na základe sociologického a etnografického výskumu „primitívnych“¹ Austrálskych kmeňov a ich náboženských prejavov. Durkheim vychádza z predpokladu, že zistenia zo skúmania „primitívnej formy“ náboženského myslenia sa dajú extrapolovať a aplikovať i na komplexnejšie náboženské (a spoločenské) systémy a pomôžu ich tak osvetliť a lepšie vysvetliť [Ibid.: 11-13].

2. 1. Náboženský systém

Na základe výskumu Durkheim definuje náboženstvo a náboženské myslenie ako spojenie dvoch prvkov – viery a rituálov. Tvrdí totiž, že „celok sa dá definovať iba vo vzťahu ku častiam, z ktorých sa skladá“ [Ibid.: 44]. Medzi vierou a rituálmi ako dvoma skupinami faktov je potom rozdiel analogický rozdielu deliacemu myslenie a konanie.

Vieru či náboženstvo Durkheim chápe ako myšlienkový systém, ktorý má v akejkoľvek podobe tendenciu deliť realitu do dvoch sfér – sféry profánnej a sakrálnej, pričom každý jav je následne jednej z nich priradený. Protiklad medzi rôzne pridelenými javmi nadobúda rozličné podoby – každý systém označuje profánne javy na základe iných charakteristík a podmienok², vzťah medzi nimi a sakrálnymi javmi sa však dá vo väčšine prípadov považovať

¹ Samotný Durkheim vo svojej práci priznáva, že lepší pojem ako „primitívny človek“ pre popis členov kmeňov, ktoré skúma, nepozná, i keď je podľa neho neuspokojivý. Jedná sa o kmene, ktoré sa nachádzajú na nižšom vývojovom stupni (a zároveň najnižšom možnom, aký sa dá ešte medzi spoločnosťami ľudí nájsť) ako západná civilizácia, v kontexte ktorej Durkheimovo dielo vznikalo [Durkheim 2002: 59].

² Niektoré náboženské systémy oddeľujú profánne od sakrálneho na základe lokácie v materiálnom svete, iné sa riadia napríklad rozdielom medzi svetom materiálnym a transcendentným [Ibid.: 47]. Rôzne spôsoby

za antagonický [Ibid.: 47]. Viera teda veriacemu vysvetľuje, čo môže považovať za posvätné a ako to spoľahlivo oddeliť od vecí svetských – „[v]iera, mýty, dogmy i legendy sú predstavy alebo systémy predstáv, ktoré vyjadrujú povahu posvätných vecí, ich povahu a moc, ich vznik, vzťahy jedných k druhým i ich vzťah k veciam profánnym“ [Ibid.: 45].

Rituály potom možno považovať za súbory pravidiel a návodov, ktoré človeku ukladajú spôsob, ako sa má v prítomnosti vierou definovaného posvätna správať. Definícia rituálu a jeho odlišenie od ostatných ľudských činností sú podľa Durkheima podmienené zvláštnou povahou objektu, ku ktorému sa vzťahuje, a toto vysvetlenie nachádzame práve vo viere [Ibid.: 45]. Uplatnenie rituálov je teda v styku veriaceho so sakrálnymi javmi, a na základe ich rozličných úloh rozoznáva Durkheim niekoľko ich druhov, pričom ich zoskupuje do kultov – súborov rituálov podobnej povahy a funkcie [Ibid.: 327]. Kult definuje ako „systém rituálov, sviatkov a najrôznejších osláv, ktoré sa všetky systematicky opakujú“ [Ibid.: 72]. Dostávame sa tak ku trom základným kategóriám rituálov – jedná sa o negatívny kult, pozitívny kult a rituály pokánia, zmieru³. Navzdory tomu, že by sa na základe ich pomenovaní mohlo zdať, že si navzájom odporujú, v skutočnosti spolu úzko súvisia, sú previazané a navzájom sa predpokladajú [Ibid.: 327].

2. 2. Typy kultov

Negatívny kult pozostáva z rituálov, ktoré sa snažia zabraňovať miešaniu profánnych a sakrálnych javov v záujme zachovania ich oddelenosti. Aby mohli mať tieto rituály požadovaný účinok, väčšinou nariaďujú veriacemu zdržanlivé správanie, teda správanie negatívneho charakteru [Ibid.: 327-328]. Mávajú podobu zákazu obmedzujúceho množinu vecí, ktoré môže človek vykonávať. [Negatívny kult] „[n]ariaďuje veriacemu, aby sa zriekol profánneho sveta, a tak ho priblížil svetu posvätnému“ [Ibid.: 356].

Naproti tomu pozitívny kult slúži na udržiavanie kontaktu s náboženskými silami, snaží sa teda usmerňovať pozitívne vzťahy veriacich so sakrálnymi objektmi. Vo veľa prípadoch sa jedná o rituály obete, ktoré však nie sú vnímané ako negatívna daň či trest za kontakt profánneho s posvätným, ale majú formu „hostiny“ [Ibid.: 367]. Iným prejavom pozitívneho kultu sú mimetické rituály, ktoré často bývajú i súčasťou rituálov obetných. Ich

katégorizácie sú v kontexte tejto práce irelevantné. Prípadnej náboženskej povahe kolektívneho trúchlania na internete sa však práca venuje v podkapitole 6. 5. Náboženská povaha kolektívneho trúchlania.

³ Český preklad operuje v prípade posledne menovaných rituálov s pojmom „smírčí rituály“ [Durkheim 2002: 419]. Táto práca ho v záujme čo najväčšej presnosti a jazykovej kontinuity prekladá ako „rituály zmieru“.

podstatou je dramatický výkon zúčastnených, napodobňovanie činností či javov vlastných zvieratám, rastlinám, žilom a pod. [Ibid.: 381] Rituály pozitívneho kultu tak majú na starosti udržiavanie dobrých vzťahov s objektami radiaciami sa medzi sakrálne javy, či už má byť ich výsledkom náklonnosť týchto síl, alebo napr. dobrá úroda.

Posledným typom rituálov v Durkheimovej kategorizácii sú už spomínané rituály zmieru. Tento kult zahŕňa najmä „smutné slávnosti, ktorých zmyslom je čeliť nejakej pohrome alebo ju proste pripomínať a oplakávať“ [Ibid.: 419]. Do tejto kategórie spadajú i pohrebné rituály či rituály držania smútku za zosnulého. Pre túto prácu sú teda najdôležitejšie a zaslúžia si výraznejšiu pozornosť. V prvom rade je nutné podotknúť, že rituály zmieru nesú znaky pozitívneho, ale i negatívneho kultu. Durkheim totiž poznamenáva, že „[s]mútok sa [...] nezakladá výlučne na dodržiavaní zákazov. Vyžaduje zároveň pozitívne akty, ktorých aktívnymi vykonávateľmi a pasívnymi nositeľmi sú príbuzní zosnulého“ [Ibid.: 420]. U rituálov zmieru (najmä pri držaní smútku a pohrebných rituáloch) taktiež menej predpokladám ich periodicitu (tak častú v prípade pozitívneho i negatívneho kultu), keďže bezprostredne nadväzujú na konkrétne udalosti.

Na základe pozorovania smútočných rituálov primitívnych kmeňov Durkheim usudzuje, že „ľudia cítia potrebu sa vzájomne približovať a čo najtesnejšie združovať; často bývajú vidieť natlačení jeden na druhého a navzájom prepletení, takže vytvárajú jediné masu, ktorá vydáva hlasitý nárek“ [Ibid.: 422]⁴. Takmer vzápätí však naznačuje, že takto kolektívne vyjadrený smútok nie je spontánnym prejavom individuálnych emócií⁵, že medzi pocitmi a gestami účastníkov takýchto rituálov nie je žiaden vzťah. Podľa Durkheima je takýto akt skôr povinnosťou vyžadovanou spoločenstvom. Doslova vraví, že „[j]e to rituálny postoj, ktorý je treba rešpektovať a ktorý len málo závisí na skutočnom citovom rozpoložení jedinca“ [Ibid.: 427]. Ak teda niektoré z rituálov nekorešpondujú so skutočnými pocitmi ich vykonávateľov, aký je ich skutočný význam?

2. 3. Úloha rituálov

O náboženskom živote Durkheim píše, že „[n]ech už má akúkoľvek podobu, jeho cieľom je vždy pozdvihovať človeka nad seba samého a umožniť mu žiť život nadradený

⁴ Potreba združovať sa a spoločne „vydávať hlasitý nárek“ sa dá prenesene aplikovať i na fenomén kolektívneho trúchlenia na sociálnych sieťach – neskoršia časť práce sa k nej vráti, predchádzať tomu však bude stručný popis vývoja spoločenského stanoviska k smrti a charakteristika prostredia, v ktorom sa daný fenomén vyskytuje.

⁵ Čo však neznamená, že tomu tak u niektorých jedincov nie je [Ibid.: 427].

tomu, ktorý by viedol, keby naslúchal len svojim individuálnym a spontánnym túžbam. Viera tento život vyjadruje obrazne a symbolicky, rituály mu dávajú rád a regulujú jeho chod“ [Ibid.: 445]. Funkciou rituálov je potom oživovanie viery a kolektívneho vedomia a jeho ďalšie udržiavanie: „Prostredníctvom rituálu skupina periodicky obnovuje poznávanie seba samej a svojich hodnôt; jednotliví ľudia sú zároveň utvrdzovaní vo vedomí seba samých ako spoločenských bytostí“ [Ibid.: 405]. Nespájajú ich totiž len pokrvné zväzky, ale i tradície a spoločné záujmy, na základe ktorých sú si vedomí svojej morálnej jednoty, vyjadrovanej práve skrz náboženský systém⁶ – vieru a prevádzané rituály. Práve pomocou rituálov je potom skupina schopná opakovane sa ku spoločne zdieľaným hodnotám hlásiť a potvrdzovať a upevňovať tak sociálne väzby, ktoré existujú medzi jej členmi. Tým sa „upevňuje a udržuje súdržnosť skupiny, ktorá je [...] pre každého jedinca nepostrádateľná“ [Ibid.: 413].

Jedným z najdôležitejších Durkheimových tvrdení ohľadom úlohy rituálov je to, že v skutočnosti nezáleží na ich skutočnej (faktickej) náplni - na jednotlivých gestách či verbálnych prejavoch, ktoré ich sprevádzajú, ale že „[s]kutočný dôvod existencie i tých zdanlivo najmaterialistickejších kultov [treba hľadať] vo vnútornej a morálnej obnove, ku ktorej tieto gestá prispievajú“ [Ibid.: 377]. Podoba či priebeh rituálov sú teda odsúvané do úzadia, dôležitou sa stáva ich pravá (dalo by sa povedať, že i latentná) funkcia.⁷ Podstata rituálu teda nesúvisí priamo s tým, ako sa prejavuje navonok. Za dôkaz tohoto tvrdenia Durkheim považuje existenciu rozdielnych rituálov, ktoré si kladú rovnaké ciele, ale i existenciu podobných rituálov, ktoré majú výrazne odlišné účely. Podstatnou je teda skutočnosť, že „sa jednotlivci zhromaždia, že zakúšajú rovnaké pocity a že sa vyjadrujú rovnakými gestami“ [Ibid.: 417].

Veľa rituálov navyše prežíva i po tom, čo náboženský systém, ktorého súčasťou boli, už zanikol.⁸ Dôvodov, prečo niektoré druhy rituálov prežijú i zánik celku, ktorého boli súčasťou, môže byť niekoľko, dá sa však predpokladať, že jedným z najdôležitejších je práve

⁶ Dôležitým poznatkom z Durkheimovej práce je, že ucítované „totemy“ či „božstvá“ boli vo svojich „primitívnych“ historických fázach reflexiou hodnôt, ktoré spoločnosť uznávala a ktoré ju stmelovali; boli symbolickým vyjadrením morálnych, etických či intelektuálnych zásad, ktoré udržovali spoločenstvo pri živote [Durkheim 2002].

⁷ Robert N. Bellah tento Durkheimov prístup kritizuje a za dôležitú považuje práve faktickú náplň rituálu, na ktorej sa potom zakladá univerzum symbolických významov [Bellah in Alexander 2005: 185].

⁸ Navzdory tomu ich Durkheim označuje za „skupiny náboženských javov“ [Durkheim 2002: 49] a ako príklady menuje napr. poľnohospodárske kulty, ktoré prežili vo forme folklóru, ale i niektoré svadobné či pohrebné obrady [Ibid.: 49-50].

ich úloha pri upevňovaní sociálnych väzieb v rámci spoločenstva. A keďže náboženské systémy sú symbolickým vyjadrením reality [Ibid.: 10-11] a ich súčasťou sú i právne a morálne zásady, pretrvanie rituálov po ich zániku môže byť dôsledkom potreby naďalej sa hlásiť k zásadám, ktoré taktiež zvyknú prežívať i bez náboženských systémov, ku ktorým pôvodne patrili⁹. Rituály teda v Durkheimovom ponímaní fungujú najmä ako nástroj k potvrdzovaniu a upevňovaniu sociálnych väzieb založených na spoločných morálnych či náboženských zásadách. Či už majú periodickú alebo neperiodickú povahu, udržiujú spoločenstvo nažive a dodávajú jeho fungovaniu rád.

Durkheim vidí silnú podobnosť medzi rituálmi trúchlenia a rituálmi pozitívneho kultu. Spoločné nešťastie má totiž podľa neho „rovnaké účinky ako očakávaná radostná udalosť: prebúda kolektívne pocity, ktoré vedú jednotlivých ľudí k tomu, aby sa vyhľadávali a zbližovali“ [Ibid.: 430]. Opäť teda presúvame do úzadia formálnu podobu rituálov a sústredíme sa na účinky, ktoré sú im vlastné – či už pri nich ľudia tancujú alebo skupinovo vzlykajú, dôležitým je hlavne posilnenie skupiny, ku ktorému tieto činnosti vedú.

Zdrojom prežívaného smútku je v prípade úmrtia pocit oslabenia, ktorý skupina zažíva, ak stratí niektorého zo svojich členov.¹⁰ Tento pocit však vedie ku vzájomnému zblíženiu jej ostatných členov – tí hľadajú (pomocou rituálu) útechu v kolektívnom zdieľaní rovnakej emócie (či rovnakých prejavov emócie), a zblíženie členov spoločenstva vždy vedie k posilovaniu jeho vitality – bez ohľadu na to, ako k nemu spoločenstvo dospelo [Ibid.: 431-432]. Podobný spôsob revitalizácie spoločnosti sa stáva imperatívom, ukladanou povinnosťou zo strany kolektívu – jeho členovia tak vyjadrujú pocit solidarity so spoločenstvom, ktoré je oslabené utrpením vážnej straty [Ibid.: 427]. Smútočné rituály ako prejavy morálnej súdržnosti teda dodávajú ľuďom a tým pádom i spoločenstvu, ktorého sú

⁹ Durkheim píše: „Dnes už je všeobecne akceptované, že právo, morálka i vedecké myslenie sa zrodili z náboženstva, s ktorým dlho splývali a ktorého duch ich neopustil“ [Ibid.: 79]. Pretrvať teda mohli i niektoré rituály, ktoré sa viazali k častiam náboženských systémov, ktoré už zanikli, alebo k častiam náboženských systémov, ktoré sa od týchto oddelili. Patrí sa tiež dodať, že Durkheim považuje za hlavný predmet sociológie práve pátranie po pôvode a okolnostiach ustanovenia spoločenských inštitúcií a tým pádom i rituálov, ktoré sú, či boli ich súčasťou [Durkheim 1998: 125-128].

¹⁰ Je nutné brať do úvahy, že Durkheimova koncepcia vychádza zo skúmania tradične organizovanej spoločnosti. Nasledujúca kapitola práce sa bude venovať tomu, že s postupom v čase sa tendencie v prístupe k smrti menili v závislosti od toho, ako sa menila organizačná štruktúra spoločností.

súčasťou¹¹, energiu potrebnú k tomu, aby sa mohlo spamätať z udalostí, ktoré ho oslabili [Ibid.: 443].¹²

Fakt, že vonkajšie prejavy jedincov nemusia korešpondovať s ich vnútornými emocionálnymi procesmi, sa tak zdá byť vo svetle predchádzajúcich zistení menej nelogickým, než sa mohol zdať sprvu. Pomocou rituálov totiž vystupujú za hranice seba ako individuí a pripomínajú si fakt, že sú súčasťou kolektívu. Tým pomáhajú potvrdzovať a upevňovať sociálne väzby, ktoré v rámci neho fungujú, a predchádzať napr. anómii – práve túto funkciu rituálov je nutné akcentovať v prípade rituálov, počas ktorých sa skupina oddáva trúčleniu. Skôr než ventilácia nahromadených emócií je v nich totiž pre skupinu dôležité posilnenie väzieb, znovupotvrdenie kolektívnej identity a morálnych zásad, ku ktorým sa hlási, a pocity súdržnosti, ktoré medzi jej členmi vzniknú. Všetky tieto funkcie môžu navyše rituály plniť i po tom, čo sa vytratí ich náboženská povaha¹³ - niektoré z formálnych znakov dokonca ostávajú zachované. Predchádzajúce zistenia teda nutne nestrácajú relevanciu ani v prípade, že sa bude táto práca venovať kolektívnej forme trúčlenia, ktorá sa navonok nejaví byť náboženskej povahy, a zároveň sa uskutočňuje na platforme, ktorá jej existenciu umožňuje i bez toho, aby sa členovia skupiny medzi sebou navzájom poznali.

3. Tradičná, moderná a neskoro moderná smrť

Durkheim pri písaní svojho textu¹⁴ vychádzal z pozorovania spoločnosti, ktorá bola tradične organizovaná. To bol, samozrejme, Durkheimov zámer – ak však má táto práca prístup k aplikácii jeho poznatkov na súčasný kontext, bude potrebné zoznámiť sa aspoň rámcovo s vývojom spoločenských reakcií na fenomén smrti. K tomuto kroku som si zvolil publikáciu *The Revival of Death* Tonyho Waltera [1994]. Jej autor prehľadne zhŕňa charakteristické znaky troch „ideálnych typov“¹⁵ smrti – smrti tradičnej, modernej a neskoro

¹¹ Peter L. Berger hovorí o spoločnosti ako o ľuďoch spájajúcich sa tvárou v tvár smrti [Berger 1969: 51].

¹² Religionista J. Assmann delí obrady súvisiace so smrťou do dvoch kategórií – na smútočné (sústredia sa na pozostalých) a na zádušné (sústredia sa na zosnulých) [Assmann 2003]. Pre spoločenstvo pritom nie je až tak dôležité, o ktoré obrady či rituály sa jedná – v kontexte Durkheimovej koncepcie sa dá predpokladať, že plnia rovnakú úlohu. Assmann tiež naznačuje, že v každej spoločnosti sa vyskytujú oba druhy rituálov, v rôznych pomeroch – o kolektívnom trúčlení, ktorému sa bude práca venovať, môžeme povedať, že nesie znaky oboch druhov, je ich kombináciou.

¹³ Čím sa však nemení ich náboženský pôvod.

¹⁴ *Elementárne formy náboženského života* boli po prvý krát publikované roku 1912.

¹⁵ Pod „ideálnym typom“ Walter rozumie metodologickú pomôcku potrebnú na priradenie rôznych charakteristických znakov prístupu k smrti k rôznym skúmaným historickým obdobiam. Žiaden z ideálnych

modernej¹⁶. Každý z menovaných typov smrti potom analyzuje po viacerých stránkach – po stránke telesnej, v sociálnom kontexte, po stránke autority, vyrovnávania sa so smrťou, hodnôt a transformácie (zosnulého, pozostalých a spoločnosti) v súvislosti s úmrtím.

Za dva nosné kontexty, ktoré vo veľkej miere určujú podobu prístupu k smrti, považuje Walter kontext telesný (napr. akým spôsobom umiera fyzická schránka človeka) a sociálny (napr. kde človek umiera a aké má jeho smrť spoločenské dôsledky) [Ibid.: 49]. Z nich sa potom odvíja partikulárna štruktúra autority, ako je vidieť v nasledujúcom prehľade:

Tabuľka č. 1: Ideálne typy smrti v kontexte telesnom, sociálnom a z hľadiska autority.

	Tradičná smrť	Moderná smrť	Neskoro moderná smrť
Telesný kontext	Smrť je rýchla a častá	Smrť je odsunutá do úzadia	Smrť je dlhotrvajúci proces
Sociálny kontext	Smrť prebieha v komunite	Smrť sa delí medzi verejnú a privátnu sféru	Privátna sféra sa stáva verejnou
Autorita	Náboženstvo	Medicína	Konkrétny jedinec

Zdroj: Walter 1994: 47.

Každá spoločnosť môže v jednom okamihu niesť znaky všetkých troch ideálnych typov smrti, v zásade však Walter prisudzuje svojej klasifikácii i historický význam, v ktorom znaky tradičnej smrti ustupujú znakom modernej smrti a tie zas ustupujú znakom smrti neskoro modernej [Ibid.: 49]. V stručnom prehľade prístupov k smrti, ktorý nasleduje, budem sledovať šablónu, v ktorej sa pri kategorizácii pohybuje Walter, pričom tá bude dopĺňaná i o citácie prác iných autorov.

3. 1. Tradičná smrť

Pri opise prístupu k smrti v tradičných spoločnostiach sa viacero autorov zhoduje na jednom ich základnom ryse – smrť je udalosťou, ktorá prebieha v komunite a má pre ňu značný význam [Kearl 1989; Ariés 2000; Durkheim 2002; Kellehear 2007]. Podobne vníma

typov pritom v skutočnosti neexistuje vo svojej čistej forme – tri kategórie, ktoré tvoria, slúžia len na pochopenie kontextu výskytov rôznych prístupov k smrti [Walter 1994: 47-49].

¹⁶ V prípade posledne menovaného ideálneho typu Walter používa názov „neo-modern“. Argumentuje reformáciou modernity a znovuoživovaním niektorých tradičných znakov v spojitosti so smrťou [Walter 1994: 45-46]. Táto práca však operuje s pojmom „neskorá modernita“ v zmysle, v akom ju chápal Anthony Giddens [Giddens 1991, 1998], pričom Walter z Giddensovej práce i čiastočne vychádza.

tradičnú smrť i Walter – je podľa neho „zakorenená v komunite – v hustej sieti sociálnych interakcií“ [Walter 1994: 51]. Zdôvodňuje to jednak geograficky (ľudia žili väčšinu života v jednej oblasti, obklopení rovnakými jedincami) a jednak podobou životného cyklu – zatiaľ čo v tradičnej spoločnosti boli sociálne väzby v rámci spoločnosti po jeho väčšiu časť podobne silné, s prechodom do modernity sa so zvyšujúcim sa vekom väzby postupne oslabujú.

Rôzne druhy spoločností, od ktorých sa odvíjajú ideálne typy smrti, sa odkazovali na rôzne koncepty autority. V prípade tradičných spoločností sú to zvyklosti charakterizujúce komunitu, ktoré sa stávajú tradíciami a neskôr im je prisúdený náboženský charakter [Durkheim in Walter 1994: 54]. Inštitucionálnou autoritou je teda náboženstvo.

Ako je možné vidieť v Tabuľke č. 1, tradičná smrť je rýchla – znamená to toľko, že časová perióda pred samotným úmrtím je veľmi krátka, takmer žiadna. Umierajúci ani komunita bežne nemajú čas sa na danú udalosť pripraviť a skutočná smrť (vo svojich sociálnych dôsledkoch) teda nastáva až po smrti fyzickej [Kearl 1989: 35-36; Walter 1994: 49-50; Zukal 2010: 7]. Zukal [2010: 7] píše: „[...] až smrť znamenala počiatok cesty na onen svet. [...] Až v podmienkach relatívne stáleho životného prostredia (typicky agrárnych štátov), [sic] sa človek na konštrukcii významu svojho odchodu zo sveta môže nejakým spôsobom aktívne podieľať“. Na konštrukcii významov smrti sa v neskoršej vývojovej fáze tradičných spoločností podieľa práve náboženská autorita. Okrem iného určuje i spôsoby, akými sa komunita skrz krízu spôsobenú smrťou prenesie – sú nimi najmä modlitby a rituály na to usposobené¹⁷ [Walter 1994: 55]. V období modernity však došlo k zmene autority, a to vyústilo, okrem iného, v zmene spôsobov, akými sa spoločnosť so smrťou vyrovnáva.

3. 2. Moderná smrť

Vychádzajúc z Ariésa, Gibson [2007: 422] píše: „V Európe až do devätnásteho storočia bola smrť ukotvená v sociálnych rituáloch a praktikách, ktoré udeľovali umierajúcim a pozostalým výnimočný status. [...] Oslobodení od normatívnych očakávaní každodenného života a povinností mali pozostali [...] čas na trúchlenie a vyrovanie sa so stratou“. S príchodom modernity sa však objavuje tendencia odsunúť niektoré aspekty smrti a umierania do úzadia – niektoré z nich zotrvali vo verejnej sfére, niektoré sa presunuli do

¹⁷ Ich povahe a účelu sa práca venovala v predchádzajúcej kapitole.

sféry privátnej [Walter 1994: 52]. Veľa autorov hovorí v súvislosti s týmto procesom o izolovaní, ukrytí, odsunutí smrti¹⁸ [Kearl 1989; Mellor in Clark 1993; Walter 2011].

Premenu prístupu k smrti s príchodom modernity podrobne skúma Kellehear. Od tradičných spoločností smerom k modernite vníma dve základné tendencie – trúchlenie a reflektovanie smrti blízkeho a strát, ktoré s tým súvisia, sa stáva viac súkromnou záležitosťou, zatiaľ čo technická dimenzia problematiky (nakladanie s mŕtvym telom a pod.) sa stáva vecou verejnou, inštitucionalizovanou [Zukal 2010: 7]. Objavujúce sa rozdelenie sociálneho života na privátnu a verejnú sféru¹⁹ zhŕňa vo vzťahu k smrti Walter [1994: 52]: „[Moderná] [s]mrť je na jednej strane byrokraticky riadená nemocnicami, poisťovňami a koronermi; na druhej strane sú pocity umierajúcich a trúchliacich súkromné a ťažko verejne ritualizovateľné“.

Ariés vysvetľuje tento proces krízou identít. Jedinec už nie je viac vnímaný ako celistvá osoba so svojimi hodnotami a významom – namiesto toho je ostatnými členmi spoločenstva vnímaný ako prostriedok k dosiahnutiu cieľov, pričom väčšie organizácie a inštitúcie ho vnímajú len ako zameniteľného okupanta sociálnej role. Keďže prestáva byť zrejmé, kým vlastne jedinec je a aké sú jeho sociálne a spoločenské príspevky, jeho smrť sa stáva zakázanou a skrytou témou [Kearl 1989: 46; Ariés 2000]. Ariés [in Kearl 1989: 46] píše: „[...] až na smrť štátnikov sa spoločnosť zbavila smrti. [...] Spoločnosť už naďalej nepociťuje žiadnu medzeru; strata individua viac neovplyvňuje jej kontinuitu“. Strata samotná prestáva byť významnou pre celú spoločnosť; stáva sa osobnou záležitosťou.

Gibson [2007: 422] k tomuto odsunu smrti poznamenáva: „Tabu modernej smrti vyžaduje, aby sa trúchliaci [hneď] vyrovnali so stratou, alebo aspoň toto vyrovnanie a privyknutie si na stratu predstierali.“ Za nástroje k tomuto vyrovnaniu sa alebo jeho predstieraniam považuje prácu a zachovávanie sa v zaneprázdnenom stave. Trúchlenie je procesom privátneho charakteru, ktorého súčasťou je len úzky okruh blízkych a prebieha mimo verejného života [Walter 1994: 52-55].

¹⁸ V prípade vymenovaných autorov sa v angličtine jedná o pojem „sequestration of death“ – táto práca ho prekladá ako „odsúvanie smrti“. Téma vytesňovania smrti z verejnej sféry je však (čo sa týka prevažne moderných teórií a prác s thanatologickou tematikou) populárnym diskurzom, ktorý býva často označovaný i ako „death taboo“ či „the denial of death thesis“. V neskornej modernite jeho význam i popularita upadá, existujú však oblasti, v ktorých sa dá stále hovoriť o jeho aktuálnosti (napr. téma eutanázie).

¹⁹ Kearl dáva tento posun v ranej modernite do súvislosti s posunom od solidarity *Gemeinschaftu* ku solidarite *Gesellschaftu* v zmysle, v akom ho vnímal Ferdinand Tönnies [Kearl 1989: 45].

3. 3. Neskoro moderná smrť

Neskorá modernita, ktorej príznaky Giddens datuje od konca 20. storočia, sa v jeho ponímaní vyznačuje hlavne stratou pocitu ontologického bezpečia u jedinca – svet vo svojej komplexnosti sa stáva ťažšie uchopiteľným a predvídateľným miestom – začína postrádať zmysel [Giddens 1991: 7-10]. Je to do značnej miery dôsledok reflexívnej povahy modernity, ktorá neustálym tlakom na preverovanie miery expertízy zdroja autority v snahe o naplnenie ideálu dialektického vývoja viedla k „nestálosti, dočasnosti a neustálemu znovu-preverovaniu vedenia, teda k permanentnej *reflexii* [sic] a neistote“ [Zukal 2010: 22]²⁰.

Autoritou sa tým pádom v neskorej modernite stáva reflektujúci jedinec (*self*). Privátna a verejná sféra začínajú v dôsledku tejto zmeny splývať – privátne začína niestť prvky verejného a naopak. Walter toto splývanie v súvislosti so smrťou ilustruje napr. na podobe paliatívnej starostlivosti – zatiaľ čo v prípade modernej smrti táto prebiehala zväčša v neosobnom prostredí nemocnice, znaky neskoro modernej smrti nesie napr. umieranie v hospici, ktorý je síce verejnou inštitúciou plniacou takmer výhradne túto funkciu, navyše sa však snaží navodiť pocit domáceho prostredia a osobného prístupu, čo je typické pre domáce (privátne) umieranie [Walter 1994: 48, 52].

Stieranie hraníc medzi verejnou a privátnou sférou sa prejavuje i v procese trúchlenia²¹. Zatiaľ čo v modernite je pozostalý odkázaný na kruh svojich najbližších, neskoro modernita ponúka nové možnosti k tomu, aby sa so svojou stratou vyrovnal. Typickým spôsobom, ako sa vyrovnáť so smrťou blízkeho, sa stávajú tzv. „self-help groups“, ktoré spájajú jedincov, ktorí sa nikdy predtým nemuseli osobne poznať, no zdieľajú podobné skúsenosti. Na báze novovznikajúcich komunít tak neprebíha len vyrovnávanie sa so smrťou blízkeho, ale i komunikácia ľudí postihnutých rovnakou chorobou či s rovnakými rodinnými problémami [Ibid.: 52]. Fenomén vzniku takýchto komunít je posilnený novými možnosťami komunikácie, ktoré po technickej stránke poskytuje obdobie neskorej modernity. „Informačné technológie a masová doprava umožňujú ľuďom spojiť sa s ostatnými ľuďmi s podobnými záujmami v iných častiach krajiny či sveta, takže väzby s tými, čo žijú blízko

²⁰ To je tiež dôvodom, prečo sa Giddens a iní autori (napr. Beck) neuchyľujú k používaniu termínu „postmoderna“ – procesy modernizácie totiž nepovažujú za ukončené, ba práve naopak – za pokračujúce a radikalizované [Giddens 1991, 1998].

²¹ Walter v súvislosti s týmto stieraním hraníc a znovuobjavovaním sa smrti vo verejnej sfére hovorí o „obrode“ či „oživení smrti“ – v angličtine pojem „the revival of death“. Od toho i názov jeho knihy *The Revival of Death* [Walter 1994].

alebo s ktorými pracujeme, sa oslabujú, zatiaľ čo väzby s tými, s ktorými zdieľame špecifické záujmy alebo skúsenosti, sa posilňujú“ [Ibid.].

4. Facebook ako významný činiteľ v spoločnosti sietí

4. 1. Spoločnosť sietí

Nové možnosti technologicky mediovanej komunikácie a jej globalizáciu a decentralizáciu vníma Giddens ako hlavnú príčinu zintenzívňovania reflexivity v neskorej modernite, a s tým súvisiaceho oslabovania vplyvu tradičných či rano-moderných autorít [Zukal 2010: 23-24]. Tieto tézy boli sformulované ešte pred príchodom internetu, ktorý pôsobí ako výrazný katalyzátor týchto spoločenských tendencií, a tak je nutná ich (aspoň čiastočná) revízia.

Vplyv novej technológie schopnej v reálnom čase spájať ľudí z opačných koncov sveta je hlavným objektom záujmu Manuela Castellsa. Ten v súvislosti s novými komunikačnými možnosťami v neskorej modernite hovorí o tzv. „spoločnosti sietí“. Definuje ju ako „spoločnosť, ktorej kľúčové sociálne štruktúry a aktivity sú organizované prostredníctvom elektronicky procesovaných informačných sietí. [...] [Je to spoločnosť] sociálnych sietí, ktoré spracúvajú a ovládajú informácie a používajú na to technológie na mikro-elektronickej báze“ [Kreiser 2001]. Castells zachádza vo svojich tvrdeniach tak ďaleko, že za základnú stavebnú jednotku spoločnosti už nepovažuje jedincov či komunity, ale práve siete, ktoré v nej vznikajú [Castells 2000]. Schopnosť internetu umožňovať a urýchľovať sociálnu zmenu a jej nové formy je umocnená fenoménom zvaným Web 2.0, ktorého zastupiteľom je napr. i Facebook.

V raných fázach internetu na ňom vznikali komunity kopírujúce podporné skupiny z nedigitálneho sveta, nesúce znaky modernity²² – napr. snahu oddeliť ľudí trpiacich podobnou stratou či chorobou od ľudí, ktorí podobné skúsenosti nemajú, vytlačiť ich za hranice verejného priestoru, mimo spoločnosť, aby nerušili beh moderného života [Walter 2011]. S postupným prechodom k Webu 2.0, ktorý sa vyznačuje najmä zinteraktívnosťou prostredia internetu, sa po boku týchto tendencií objavili i také, ktoré by sa dali označiť za prebiehajúce analogicky k neskoro modernému oživeniu smrti a stieraniam hraníc medzi

²² McLuhan [2000] v súvislosti s týmito pnutiami v elektronických médiách hovorí i o retribalizácii spoločnosti, návratu ku tradičným kmeňovým štruktúram.

Či už z dostupných definícií, alebo pri pohľade na tag cloud môžeme o Webe 2.0 prehlásiť, že jedným z jeho hlavných rysov je prechod od obsahu smerovaného od konkrétnych autorov k masám (*one-to-many*, podobne, ako v prípade masových médií) ku obsahu, na ktorom participujú i jeho samotní konzumenti (*many-to-many*). Hranice medzi producentom a konzumentom sa stierajú; obsah je editovateľný takmer kýmkoľvek, každý sa k nemu môže minimálne vyjadriť, či už formou komentáru, alebo vytvorením reakčného, nového obsahu [Zbiejczuk 2007: 11-14]. K Webu 2.0 sa tak dajú vzťahovať i niektoré princípy nových médií, ktoré popisuje Manovich [2001] – ide najmä o modularitu, variabilitu a možnosť aktualizovania obsahu internetovej stránky. Web 2.0 je teda jedným z vyústení viacerých neskoro moderných spoločenských tendencií. Po technologickej stránke umožňuje jednoduché spájanie sa ľudí so spoločnými záujmami, a tým vytváranie trvalejších, či i len dočasných komunit, ktoré tak ľahko môžu zdieľať svoje skúsenosti či názory. Typickými službami, ktoré môžeme označiť ako hlavných predstaviteľov fenoménu Web 2.0, sú napr. Wikipedia²⁵, YouTube²⁶, Last.fm²⁷ či SNS, tzv. „sociálne siete“²⁸, medzi ktoré patrí i Facebook.

4. 3. SNS – Social Network Sites

Pod SNS (Social Network Site), či sociálnymi sieťami rozumejú danah m. boyd²⁹ a Nicole B. Ellison „webové služby poskytujúce užívateľom možnosť (1) konštruovať verejný či polo-verejný profil v rámci uzavretého systému, (2) artikulovať zoznam iných užívateľov, s ktorými zdieľajú spojenie, a (3) zobrazovať a prechádzať ich zoznam spojení a zoznamy spojení ostatných užívateľov v rámci systému. Povaha a nomenklatúra týchto spojení sa môžu v rôznych službách líšiť“ [boyd, Ellison 2007]. Jedná sa o definíciu, ktorá sa v súvislosti so sociálnymi sieťami v štúdiách nových médií objavuje pomerne často, a je vhodná a postačujúca i v kontexte tejto práce.

V popise SNS autorky zdôrazňujú jeden ich dôležitý rys – vo väčšine prípadov tieto služby pomáhajú reflektovať už existujúce sociálne väzby svojich užívateľov, neslúžia

²⁵ Wikipedia (<http://wikipedia.org>), či tzv. „wiki systémy“ vo všeobecnosti sú služby, ktoré umožňujú akémukoľvek užívateľovi upravovať obsah ktorejkoľvek stránky, ktorá je súčasťou služby. Vznikajú tak napr. encyklopédie spoliehajúce sa na „kolektívnu inteligenciu“ svojich užívateľov [Zbiejczuk 2007: 23-25].

²⁶ YouTube (<http://youtube.com>) je službou poskytujúcou užívateľom možnosť zdieľať audiovizuálny obsah.

²⁷ Last.fm (<http://last.fm>) umožňuje užívateľom počúvať, hodnotiť a doporučovať známym hudbu.

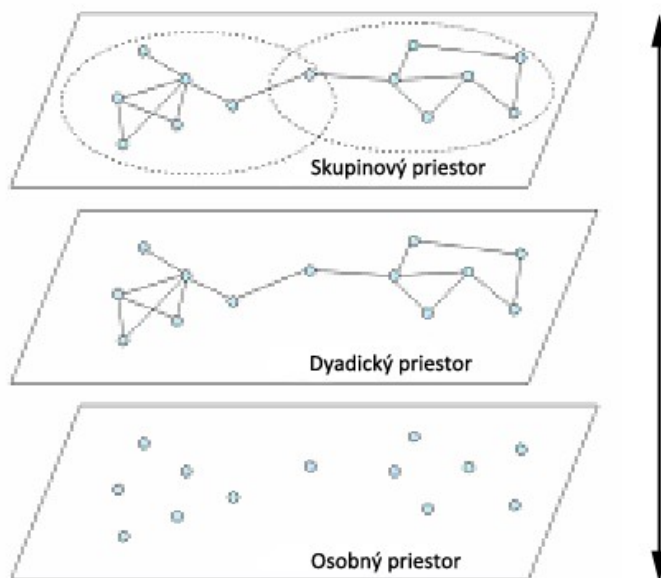
²⁸ Pojem „sociálne siete“ nie je najvhodnejším na popis služieb typu SNS, keďže sa vzťahuje i na fenomény, ktoré so SNS vôbec nesúvisia. Je však všeobecne rozšírený a bežne používaný i napr. v publicistických formátoch, táto práca s ním teda bude ďalej operovať vo vzťahu ku SNS.

²⁹ Autorka píše svoje meno a priezvisko zásadne s malými začiatočnými písmenami, v tejto práci jej spôsob písania vlastného mena preberám.

primárne na vytváranie nových väzieb³⁰. Spájať sa na sociálnych sieťach dá i s verejne známymi osobami či marketingovými značkami – ide však o jednosmerný proces a sledovaná osoba sa tak automaticky nestáva odberateľom informácií od osoby, ktorá ju začala sledovať.³¹ Na Facebooku sú iné než obojsmerné spojenia medzi užívateľmi taktiež možné. Užívateľ sa môže stať fanúšikom Facebookovej stránky (funkcia „Facebook pages“), či sa prihlásiť k jednosmernému odberu verejných príspevkov profilu osoby (funkcia „Subscribe“).

Pre lepšiu orientáciu vo funkcionalitách SNS (a teda i Facebooku), ktoré operujú najmä s rozdielom medzi privátnou a verejnou sférou, je dobré siahnuť po práci Knowledge sharing over Social Networking Systems: Architecture, usage Patterns and Their Applications [Coenen et al. 2006]. Tá popisuje vertikálnu architektúru SNS, skladajúcu sa z troch základných vrstiev, ako je možné vidieť na Obr. č. 2. Vrstvy od seba nie sú oddelené, sú navzájom prepojené a v niektorých situáciách a pri rôznych funkcionalitách splývajú. Sú však vhodným konceptom pri snahe zorientovať sa v štruktúre niektorých SNS, akou je napr. i Facebook.

Obr. č. 2: Vertikálna štruktúra SNS.

Zdroj: Prevzaté a upravené z Coenen et al. [2006: 192].

³⁰ Aby tento rys autorky zdôraznili, používajú SNS ako skratku pre „Social Network Sites“, nie pre „Social Networking Sites“, ako to činia autori (ako napr. v tejto práci citovaný Coenen [Coenen et al. 2006]), ktorí tak pri popise SNS zdôrazňujú schopnosť SNS vytvárať nové sociálne väzby, ktorá však má až sekundárny význam [boyd, Ellison 2007].

³¹ Na službe Twitter (<http://twitter.com>) je takéto jednosmerné sledovanie štandardným a jej užívatelia sa nazývajú „followers“.

Prvou popisovanou vrstvou je osobný priestor (*identity space*). Hlavným účelom tejto vrstvy je poskytnúť užívateľovi pole, v ktorom sa zobrazujú jeho identifikačné údaje a informácie o jeho osobe. Tieto informácie užívateľ vyplní väčšou pri registrácii do služby a majú štruktúrovanú podobu. Dyadický priestor³² (*dyadic space*) je vrstvou, v ktorej vznikajú obojstranné väzby medzi jednotlivými užívateľmi. Práve v nej dochádza ku vzájomnému zdieľaniu informácií a užívateľského obsahu. Môže mať podobu interného komunikačného systému v podobe súkromných správ, ku ktorým iní užívatelia nemajú prístup, ale do tohoto priestoru spadá i upevňovanie väzieb medzi jednotlivými užívateľmi, ktoré môžu sledovať aj iní užívatelia, ktorí sú s nimi spojení (napr. vzájomné komentovanie si obsahu, doporučovanie obsahu a jeho hodnotenie a pod.) [Coenen et al. 2006: 191].

Tretou a pre túto prácu najrelevantnejšou vrstvou SNS je skupinový priestor (*group space*). Coenen tomuto priestoru prisudzuje nástroje slúžiace k výmene obsahu medzi skupinami viacerých užívateľov. Vo svojej práci (rok 2006) ešte priznáva, že tento priestor zatiaľ nevyužíva všetky možnosti, ktoré sa v ňom núkajú, a väčšinou sa obmedzuje len na jednoduché diskusné fóra, v rámci ktorých si užívatelia medzi sebou verejne zdieľajú svoje príspevky rôznej povahy [Ibid.]. V čase písania tejto práce (apríl 2012) si však dovoľím tvrdiť, že vlastnosti skupinového priestoru sa od uverejnenia Coenovej práce značne zmenili. Už sa zďaleka nejedná len o jednoduché diskusné fóra, namiesto toho niektoré z funkcií, ktoré do tejto vrstvy spadajú, pôsobia ako virtuálna obdoba verejného priestoru, na ktorom sa môže každý z užívateľov ľubovoľne prejavovať. Služba Second Life³³ napríklad ponúka možnosť organizovať virtuálne koncerty či demonštrácie, služba YouTube umožňuje vytvárať verejne prístupné videoodpovede (*video responses*) na multimediálne príspevky iných užívateľov a pod. Svojou sférou skupinového priestoru disponuje i Facebook.

4. 4. Facebook

V duchu Castellsovej definície neskoro modernej spoločnosti sietí [Kreiser 2001, Castells 2000], ktorá je tvorená elektronicky mediovanými sociálnymi sieťami, táto práca predstavila fenomén Web 2.0, ktorý po technologickej stránke vznik takýchto sietí umožňuje. Prejavom toho, že je táto možnosť hojne využívaná, sú sociálne siete či SNS, kde tieto (podľa

³² Dyadický vzťah je takým vzťahom, ktorý má obojsmernú povahu a je braný na vedomie oboma jeho subjektami.

³³ Second Life (<http://secondlife.com/>) je 3D virtuálnym svetom, v ktorom sa užívatelia socializujú prostredníctvom svojho virtuálneho avatara a navštevovaním virtuálnych miest, ktoré vytvorili iní užívatelia.

Castellsa základné) stavebné jednotky spoločnosti skutočne vznikajú. Najvýraznejším predstaviteľom SNS (čo sa týka jeho funkcií zodpovedajúcich definíciám SNS a i počtu jeho užívateľov³⁴) a teda jedným z kľúčových hráčov v spoločnosti sietí je služba Facebook³⁵.

V rámci tejto služby majú užívatelia možnosť založiť si svoj osobný profil (*Coenenov osobný priestor*) a vytvárať obojstranné spojenia s ostatnými užívateľmi (*dyadický priestor*). Príspevky, ktoré užívatelia na svojom profile uverejňujú, majú povahu fotografií, textov, multimediálnych obsahov či odkazov na obsahy umiestnené mimo služby. Tieto ich príspevky sú primárne viditeľné len užívateľom s ktorými sú obojstranne spojení³⁶, služba potom umožňuje ostatným užívateľom tieto príspevky ďalej komentovať či hodnotiť. Facebook tiež umožňuje zakladať viac či menej uzavreté skupiny³⁷, ktoré slúžia pre zoskupovanie užívateľov, medzi ktorými už sociálne väzby existujú. I keď v nich prebieha *many-to-many* prenos informácií, tie sú určené konkrétnym užívateľom, ktorí musia o členstvo v skupine často žiadať, jedná sa teda skôr o akúsi nadstavbu dyadického priestoru.

Predstaviteľom skupinového priestoru na Facebooku je funkcia Facebook Pages. Facebook umožňuje zakladať „stránky“ predstavujúce verejne známe osoby, marketingové značky či voľnočasové aktivity alebo rôzne názory – užívatelia sa následne stávajú *fanúšikmi* týchto stránok. Tým sa prihlásia k jednosmernému odberu obsahu, ktorý sa na takýchto stránkach zverejňuje, majú možnosť ho komentovať i pridávať na stránky vo svojom mene vlastný obsah, ktorý je viditeľný všetkým ostatným fanúšikom stránky. Obsah Facebookových stránok je však dostupný i užívateľom, ktorí sa k jeho jednosmernému odberu neprihlásili. Dostať sa k nemu môžu skrz svoje kontakty alebo prostredníctvom inde zverejneného hyperlinku. Tento obsah je dokonca viditeľný i pre ľudí, ktorí nie sú zaregistrovanými užívateľmi služby Facebook, a na jeho stránky sa dostali z externého zdroja.

Prispievaním na Facebookovú stránku, či i len tým, že sa užívateľ stáva jej fanúšikom, tak vyjadruje svoje názory či hodnoty na virtuálnej obdobe verejného priestoru. A práve v nej

³⁴ Oficiálne počty svojich užívateľov Facebook, Inc. nezverejňuje, odhady však začiatkom roku hovorili o 800 miliónoch aktívnych užívateľov. Podľa niektorých odhadov počet ľudí na Facebooku prekročí v roku 2012 jednu miliardu. Zdroj: http://www.purdueexponent.org/features/article_8815d757-8b7c-566f-8fbe-49528d4d8037.html

³⁵ Facebook (<http://facebook.com>) bol pre verejnosť sprístupnený v roku 2006. Podrobná história a popis niektorých jeho funkcií sú pre túto prácu irelevantné, dostupné sú však napr. na portáli Mashable venujúcom sa sociálnym sieťam: <http://mashable.com/2006/08/25/facebook-profile/>.

³⁶ Facebook už umožňuje príspevky užívateľov zverejňovať i verejne – takéto príspevky potom môžu vidieť i užívatelia, ktorí ich autorov jednosmerne sledujú pomocou funkcie „Subscribe“.

³⁷ Funkcia „Facebook Groups“.

vznikajú po smrti (hlavne verejne známých) ľudí desiatky kondolenčných stránok, ktorých počty fanúšikov sa niekedy dajú počítať na stovky tisícov, čo sú v českých a slovenských pomeroch značne vysoké čísla³⁸.

5. Smrť Pavla Demitru

Pavol Demitra bol slovenský hokejista, známy najmä pre svoju dlhoročnú kariéru v NHL³⁹ či viacnásobnú účasť na svetových hokejových šampionátoch ako člen slovenského reprezentačného mužstva.

Po tom, čo na Majstrovstvách sveta v ľadovom hokeji roku 2011 ukončil svoju reprezentačnú kariéru v drese Slovenskej republiky, pokračoval vo svojej športovej kariére ako hráč mužstva Lokomotiv Jaroslavl v rámci ligy KHL⁴⁰.

Pavol Demitra sa stal jednou z obetí leteckého nešťastia, ktoré sa odohralo 7. septembra 2011. Lietadlo Jak-42, v ktorom sa nachádzal s celým hokejovým tímom Jaroslavl, nezvládlo štartovací manéver a havarovalo, tragédiu nikto neprežil. Na palube sa nachádzali i českí hokejisti Jan Marek, Josef Vašíček a Karel Rachůnek, ktorí v troskách lietadla zahynuli taktiež [Sme.sk 2011].

Letecké nešťastie rozpútalo okamžite po svojej medializácii i masívne reakcie užívateľov Facebooku. Počas prvých hodín po katastrofe vzniklo niekoľko kondolenčných Facebookových stránok, na ktorých každou minútou pribúdali stále nové a nové príspevky od ich fanúšikov. Na najväčších spomedzi týchto stránok sa dokonca nové príspevky zvyknú objavovať dodnes (apríl 2012). Medzi stránky s najväčším počtom fanúšikov patria napríklad *R.I.P. Pavol Demitra* [R.I.P. Pavol Demitra 2011], ktorá má stále vyše 170 tisíc fanúšikov⁴¹, *Štátny smútok za PAĽA DEMITRU* [Štátny smútok za Paľa Demitru 2011], ktorá je iniciatívou slovenského FUN Rádia⁴² a dnes má vyše 30 tisíc fanúšikov, *RIP Pavol Demitra* [RIP Pavol Demitra 2011] s takmer 12 tisícmi fanúšikov, *R.I.P. Pavol Demitra 7.9.2011* [R.I.P. Pavol Demitra 7.9.2011 2011], ktorej príspevky odoberá takmer 6 tisíc ľudí a *PAVOL DEMITRA R.I.P.*

³⁸ Štatistiky SocialBakers (<http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/>) ukazujú, že v Českej Republike i na Slovensku tvoria aktívni užívatelia služby Facebook zhodne po okolo 35% populácie.

³⁹ NHL je americká národná hokejová liga.

⁴⁰ KHL je nadnárodnou kontinentálnou hokejovou ligou, ktorá nadväzuje na bývalú ruskú ligu.

⁴¹ Táto stránka mala svojho času fanúšikov takmer 200 tisíc, veľa sa ich však z odberu jej príspevkov odhlásilo po tom, čo sa na nej začala objavovať reklama a politická propaganda – viac v podkapitole 6. 4. 2. Politizácia trúchlenia.

⁴² <http://www.funradio.sk/>

– *hrdinovia umierajú, legendy žijú naveky* [PAVOL DEMITRA R.I.P. – *hrdinovia umierajú, legendy žijú naveky* 2011] s vyše 3 tisícmi fanúšikov.

V nasledujúcich častiach textu, ktoré sa budú venovať špecifikám kolektívneho trúchlenia na Facebooku, jeho funkciám v zmysle rituálov, ako im rozumel Durkheim [2002] a spôsobom, ako na túto formu trúchlenia nazerá súčasná sociologická literatúra, budem príspevky od fanúšikov týchto stránok, ale i od samotných stránok používať na ilustráciu prítomnosti či neprítomnosti popisovaných fenoménov.

6. Kolektívne trúchlenie na Facebooku

Walter [2011] sa vo svojej práci *Does the internet change how we die and mourn?* venuje spôsobom, akými internet a rôzne služby a ich funkcionality, ktoré ponúka, zmenili podobu spoločenských reakcií na umieranie a smrť. Čiastočne sa vo svojej práci dotýka i fenoménu kolektívneho trúchlenia na Facebooku, k jeho podrobnejšej analýze však v práci nedochádza. To je ostatne problém väčšiny textov, ktoré sa elektronicky mediovanému trúchleniu v neskorej modernite venujú. Považujem to hlavne za dôsledok dynamiky, s akou sa technológie vyvíjajú a ako rýchlo dokážu jej užívatelia reagovať na možnosti, ktoré sa im naskytajú. Masovo zakladané kondolenčné Facebookové stránky tak nie sú v textoch, o ktoré sa pri analýze daného fenoménu opieram, primárnym zdrojom záujmu ich autorov. Texty však často obsahujú koncepty a poznatky o trúchlení na internete, ktoré sa na tento jav aplikovať dajú.

Pre lepšie uchopenie analyzovaného javu je príhodné použiť kategorizáciu, o ktorú sa vo svojej práci opiera Walter [2011]. Ten rozlišuje internetové trúchlenie na základe priestoru, v rámci ktorého sa odohráva, a síce či sa jedná o stránky primárne venované online trúchleniu (*grief-specific sites*) alebo stránky, ktoré trúchleniu primárne neslúžia (*non-grief-specific sites*). Na základe tohoto rozlíšenia potom prejavy smútku na internete delí na zámerné (*intentional*) a nezámerné (*unintentional*).

Pod zámerným trúchlením na stránkach jemu venovaných (*intentional memorialising in grief-specific sites*) chápe vytváranie virtuálnych pomníkov v rámci služieb, ktoré sú na to určené. Gibson [2007] pod tým rozumie širokú paletu virtuálnych cintorínov, memoriálov, pomníkov, diskusií pre pozostalých, blogov venovaných trúchleniu či online kondolenčných kníh, ktoré tak tvoria alternatívu voči bežným, väčšinou vládnyimi inštitúciami a úradmi

zastrešeným reakciám na smrť, akými sú úmrtné listiny, tablá, oznámenia v novinách a pod. Vďaka týmto špecifickým službám majú ľudia možnosť reagovať na smrť novými spôsobmi. Pod nezámerným trúchlením na stránkach, ktoré na to nie sú určené (*unintentional memorials in non-grief specific sites*), Walter [2011] rozumie virtuálny obsah, ktorého pôvodcom či majiteľom bol užívateľ, ktorý zosnul, a ktorý na internete ostáva prítomný i po jeho smrti. Môže sa jednať o blogy, fotografie, videá a pod.

Najrelevantnejšou kategóriou v kontexte tejto práce je zámerné trúchlenie na stránkach, ktoré mu nie sú venované (*intentional memorialising in non-grief-specific sites*). Do tejto kategórie spadá i kolektívne trúchlenie na Facebooku, vyjadrované prostredníctvom kondolenčných stránok, s ktorými sa užívatelia spájajú, či do nich i prispievajú. Jedná sa o aktivitu, na ktorú Facebook nie je určený, a ktorej tak nie je primárne uspošobený. To so sebou nesie množstvo dôsledkov - najmarkentnejším je fakt, že lokalizácia takejto činnosti v službe, ktorej užívatelia sa s ňou nemusia stotožňovať, je jedným zo zdrojov sociálneho konfliktu, ktorý sa v takto vyjadrovanom trúchlení prejavuje⁴³.

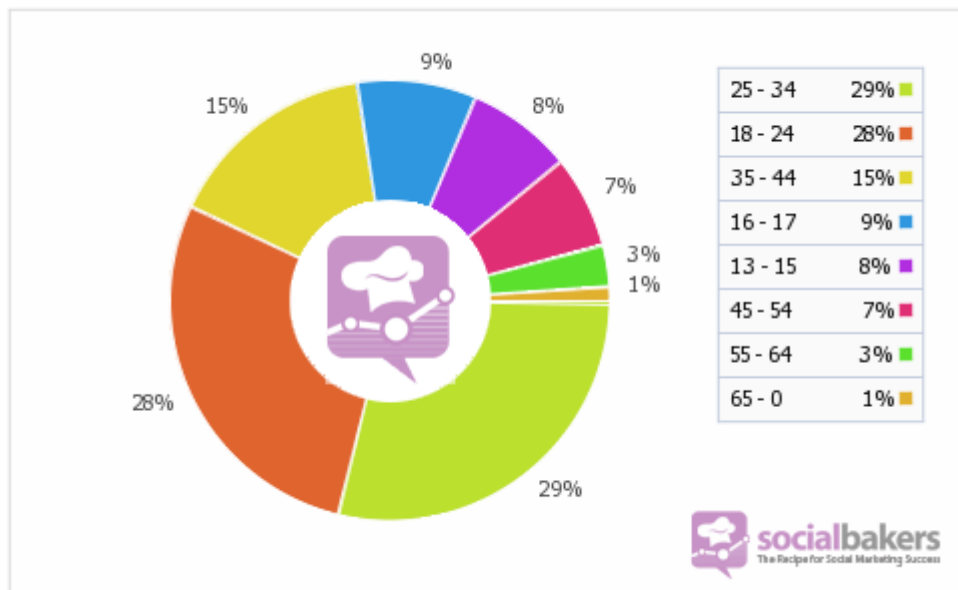
6. 1. Kolektívne trúchlenie ako masový fenomén

Dôvodov, prečo sa kondolenčné stránky na Facebooku tešia veľkej popularite, môže byť viacero. Gibson [2007: 415], citujúc Clarka, popisuje stav, keď „v absencii osobnej skúsenosti so smrťou sa ľudia spoliehajú na médiá, medzi iným kvôli informáciám, prístupom, viere a pocitom súvisiacim so smrťou a jej významom“. Podľa nej sú to často práve úmrtia medzinárodne známych celebrit a verejne činných osôb, ktoré sú impulzom k tomu, aby sa ľudia na médiá obracali – a to hlavne z toho dôvodu, že tieto udalosti bývajú podľa nej prvým kontaktom ľudí so smrťou a jej dôsledkami, čo sa výrazne podpisuje na ich vnímaní sveta a psychike. Ak vychádzame z predpokladu, že prvé skúsenosti jedinca s úmrtím (tak, ako aj prvé skúsenosti s akýmkoľvek iným fenoménom) sa spájajú s nižším vekom (keďže s rastúcim vekom rastie pravdepodobnosť, že k takejto skúsenosti už došlo), je zaujímavé nahliadnúť na vekové rozloženie užívateľov Facebooku, a to konkrétne jeho slovenských užívateľov. Služba SocialBakers⁴⁴ takéto štatistiky poskytuje. Na Obr. č. 3 je možné vidieť vekové rozloženie slovenských užívateľov Facebooku na prehľadnom grafe:

⁴³ Viac v podkapitole 6. 4. Kolektívne trúchlenie ako zdroj sociálneho konfliktu.

⁴⁴ SocialBakers je službou poskytujúcou možnosť sledovať demografické charakteristiky a aktivitu užívateľov Facebooku, hlavne pre marketingové účely.

Obr. č. 3: Vekové rozloženie slovenských užívateľov Facebooku.

Zdroj: SocialBakers (<http://Socialbakers.com>).

Vidíme, že kategória zahŕňajúca užívateľov vo veku od 13⁴⁵ do 15 rokov tvorí 8 % skúmanej vzorky, kategória od 16 do 17 rokov tvorí 9 % a užívatelia vo veku od 18 do 24 rokov sú vo vzorku zastúpení 28 percentami. Tieto tri kategórie, obsahujúce najmladších slovenských užívateľov Facebooku, konkrétne vo veku 13 až 24 rokov, spolu tvoria až 45 %, teda takmer polovicu skúmanej vzorky. Najpočetnejšie zastúpenou kategóriou je potom kategória užívateľov vo veku od 25 do 34 rokov, ktorá tvorí 29 % skúmanej populácie. Mladí ľudia tak tvoria na (slovenskom) Facebooku výraznú časť jeho užívateľskej obce. Predpoklad, že úmrtia verejne známych osôb sú vo väčšine prípadov ich prvými skúsenosťami s úmrtím, ktoré ich zároveň nútia obracať sa v hľadani názorov a podpory na médiá, môžeme považovať za podporený faktom, že užívatelia Facebooku sú poväčšine mladí a kolektívnych aktov kondolencie sa vo veľkých počtoch zúčastňujú⁴⁶.

K problematike masovosti virtuálnych foriem trúchlenia sa vyjadruje i Walter [2011: 12]. O pozostalých deťoch a teenageroch píše, parafrázujúc Sofkovú, ako o „digitálnych

⁴⁵ 13 rokov je na základe pravidiel používania služby Facebook (<https://www.facebook.com/legal/terms>) najnižším možným vekom na to, aby sa užívateľ mohol v službe zaregistrovať. Štatistiky preto s nižším vekom nepočítajú, pretože o takýchto užívateľoch (za predpokladu, že sa na Facebooku nachádzajú i napriek pravidlám) neexistujú žiadne údaje.

⁴⁶ Bohužiaľ, demografické charakteristiky fanúšikov konkrétnych stránok nie je možné zistiť, keďže sú dostupné len ich administrátorom. Vychádzam teda zo štatistík opierajúcich sa o všetkých užívateľov Facebooku, bez ohľadu na to, či na kondolenčných aktoch participujú, alebo nie.

domorodcoch“ (*digital natives*), ktorí sú zdatní v používaní sociálnych sietí a na udalosti súvisiace so smrťou sú schopní reagovať veľmi rýchlo, v rádoch dní a hodín po nich⁴⁷. Taktiež vraví, že u starších (resp. nie mladých) ľudí, ktorí sú nejakou udalosťou postihnutí, je pravdepodobnosť ich digitálnej gramotnosti nižšia. Facebook je tak obývaný najmä mladšími ľuďmi, ktorí majú tendenciu reagovať na podobné udalosti viac, než skupiny ľudí, ktoré sú na Facebooku zastúpené v menšom počte.

K masovosti kolektívneho trúchlenia na Facebooku tiež môže prispievať jav, o ktorom píše Durkheim [2002]. Konkrétne sa jedná o aspekt smútočných rituálov, ktorý bol popisovaný v podkapitole 2. 4. Úloha rituálov. Účastník smútočného rituálu nemusí podľa Durkheima nutne vyjadrovať svoje vnútorné emocionálne rozpoloženie, dokonca to nie je ani pravidlom. Ide skôr o potvrdenie väzieb v rámci spoločenstva, o znovuvyjadrenie morálnych zásad, ku ktorým sa spoločnosť hlási a o vyjadrenie solidarity so spoločnosťou, ktorá utrpela vážnu stratu. Ako bolo popisované v spomínanej kapitole, takýto akt vyjadrenia solidarity, či kondolenčný akt, sa postupom času stáva v spoločnosti imperatívom, aktom, ktorý je od členov spoločnosti vyžadovaný v záujme zachovania jej integrity, kontinuity a revitalizácie. Masový charakter kondolencií na Facebooku v prípade úmrtia verejne známej osoby tak môže byť sčasti i výsledkom tohoto tlaku spoločnosti, ktorý je navyše v prípade Facebooku personifikovaný vo forme okruhu užívateľových najbližších priateľov a známych, s ktorými je na Facebooku v dyadickom vzťahu. Zdrojom sociálneho tlaku totiž môže byť fakt, že akákoľvek činnosť, ktorú užívateľ v rámci služby prevádza, môže byť sledovaná práve týmto okruhom ľudí. Nevyjadrenie solidarity tak môže v niektorých prípadoch viesť k oslabeniu väzieb, ktorými užívateľ disponuje v rámci služby, a ktoré by mali (vychádzajúc z boydovej a Ellisonovej [2007]) z väčšej časti odrážať jeho sociálne väzby z nevirtuálneho sveta.

Problematickým je však dokázanie takýchto hypotéz. Pravá motivácia užívateľov Facebooku k ich krokom (nie len v súvislosti s kolektívnym trúchlením) je totiž len ťažko zistiteľná. Masová povaha takejto formy kondolenčného aktu tak môže byť indikátorom jednak sociálnych tlakov, ktoré môžu byť v rámci sietí fungujúcich na Facebooku prítomné, ale i vekového rozloženia jeho užívateľov, ktoré nahráva Gibsonovej tvrdeniu o reakcii na prvú osobnú skúsenosť s fenoménom smrti. Jedným z ďalších dôvodov však môže byť reakcia na stratu človeka, ktorý bol symbolom všeobecne uznávaných morálnych pravidiel či ideí.

⁴⁷ V prípade trúchlenia na Facebooku sa často jedná doslova o minúty.

6. 2. Kolektívne trúchlenie ako reakcia na stratu symbolu

6. 2. 1. Strata spojenia s vtelením idey

Gibson [2007: 419] v trochu morbidnejšom duchu píše, že „miera jedincovej slávy sa dá bezpochyby merať jeho smrťou. Ak je jeho smrť spomenutá ako súčasť televíznych správ, je to obvykle preto, že sláva danej osobnosti mala globálny rozmer. [...] [Z]mienky naprieč spektrom médií (televízia, internet, noviny a časopisy) naznačujú vysoký status celebrity.“ Do zoznamu médií, ktoré podľa nej vyjadrujú mieru slávy osobnosti, sa dajú určite zaradiť i SNS v čele s Facebookom. Len málokterá z celebrit, ktoré v poslednej dobe umreli, nebola následne na Facebooku oplakávaná na stránke jej venovanej⁴⁸. Čo je však príčinou toho, že smrť niektorých osôb u ľudí vyvolá tak masívne odozvy?

Jedno z možných vysvetlení ponúka práve Gibson – podľa nej to, čo sa stráca po smrti známej osoby, je hlavne spojenie medzi kolektívnymi mýtmi a ideálmi, ktoré sa na ňu vzťahovali, a stelesnením týchto ideálov v reálnej osobe z mäsa a kostí. Inými slovami – i to, čo bolo vyzdvihované ako špeciálne a nepatriace do kategórií obyčajného života, sa zrazu ukazuje byť smrteľným a to vyvoláva šokovú reakciu. Idey a koncepty, ktorých symbolmi sa známe osoby stávajú, Gibson nazýva „archetypmi kultúry“, ktoré sú nadčasové a univerzálne preložiteľné. Práve tieto dve ich vlastnosti podľa nej spôsobujú, že reakcie verejnosti na úmrtia ľudí, ktorí predstavujú stelesnenie týchto archetypov, sú tak masívne.

V súvislosti s úmrtím Steva Irwina⁴⁹ píše, že „stelesňoval historicky vážené ideály Austrálskej maskulinity: priateľstvo a dobrosrdečnosť. Steve Irwin mohol byť kohokoľvek najlepším priateľom, manželom alebo otcom, a túto schopnosť byť identifikovaný alebo symbolicky nahradený v rámci intímnych vzťahov tiež vysvetľuje signifikantné prejavy smútku a emócií [po jeho smrti] v Austrálii i mimo nej“ [Ibid.: 421].

Veľmi podobné ideály či mýty sa spájali i s osobou Pavla Demitru. Bol vnímaný najmä ako „férový chlap“, „skvelý človek, otec a hokejista“, „skvelý priateľ a výborný parták“, „veľmi dobrý otec a človek“ či „vzor pre mladé generácie“ [Vacek 2011]. Takéto kolektívne ideály sú vo veľkej miere reflektované aj v príspevkoch trúchliacich užívateľov na

⁴⁸ V poslednej dobe sa jedná najmä o úmrtie Václava Havla (napr. kondolenčná stránka *R.I.P Václav Havel*: <https://www.facebook.com/pages/RIP-V%C3%A1clav-Havel/165890300164828>) či speváčky Amy Winehouse (*R.I.P Amy Winehouse*: <https://www.facebook.com/pages/RIP-Amy-Winehouse/206710632714140>).

⁴⁹ Austrálsky zabávač, autor dokumentárnych filmov a „lovec krokodílov“, ktorý tragicky zahynul v roku 2006. (Jeho profil dostupný na: http://www.crocodilehunter.com.au/crocodile_hunter/about_steve_terri/index.html)

Facebookových kondolenčných stránkach. Príspevky na stránke R. I. P. Pavol Demitra [2011], ktoré opisujú archetypy, aké podľa užívateľov Demitra stelesňoval, len podporujú obraz, aký v súvislosti s ním opisovali jeho kolegovia a blízki [Vacek 2011]. Niektorí z užívateľov napríklad píšú:

„D--- V---

on nebol len hokejova legenda ale bol to človek s veľkým Č :(

E--- P----- P-----

Je mi do plaču [...] bol: otcom, hracom, hrdinom, dobrým clovekom jeho nenahradí žiadny hrac :(

J—V-----

Prečo musel zomrieť tak dobrý človek ako je Palo

M----- V----- G-----

cele slovensko je v slzach,,,skoda uzasneho cloveka :((Chlap, ktorý bojoval za slovensko. Chlap, ktorý dal ludom radost a vieru, ze aj mala krajina ako Slovensko dokaze vela. Chlap, ktorý žil pre rodinu a národ. Chlap, ktorý si zaslúžil žiť... Si náš hrdina, Jánošík slovenskeho hokeja Pavol Demitra!!!!

J—V-----

D - obrosrdečnost

E - fektivita

M - orálka

I - nteligencia

T - renčan

R - adost

A - utorita

38 ♥♥♥“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Všeobecný konsenzus (nie len na sociálnych sieťach) ohľadom ideí, ktoré Demitra počas života stelesňoval, v spojení s masívnou reakciou verejnosti na jeho smrť, môžu byť snahou o znovupotvrdenie hodnôt, ku ktorým sa spoločnosť ako celok hlási, a s ktorými sa s úmrtím ich stelesnenia, slovníkom Gibsonovej, „oslabilo spojenie“ [Gibson 2007]. I v rámci trúčlenia na Facebooku tak dochádza k plneniu jednej z funkcií rituálov v ponímaní Durkheima [2002], pričom hodnoty a ideály, ktoré sú jedným z prvkov držiacich spoločnosť pohromade, sú tu vyjadrované značne explicitne. Novovzniknulé komunity na Facebookových stránkach v zmysle Durkheimovej koncepcie prejavujú súdržnosť, navzájom si potvrdzujú príslušnosť ku spoločnosti hlásením sa k archetypom, ktoré sa čiastočne stratili

so stratou ich stelesnenia, a spoločným „hlasitým nárekom“ a zdieľaním podobných emócií či ich prejavov pomáhajú revitalizovať spoločnosť⁵⁰.

6. 2. 2. Spätná kreácia spomienok v záujme zachovania mýtu

Siegel [1998: 277], analyzujúc dôsledky smrti Francois Mitteranda⁵¹ vo vzťahu k elektronickým médiám, zdôrazňuje jeden z aspektov elektronických foriem trúchlenia, a síce, že prostredníctvom neho „vytvárame spomienky, ktoré sme nikdy nemali“. Vníma to ako dôsledok invázie obsahu, ktorý sa týka zosnulej osoby – človek zahľtený novými a novými impulzmi prijíma kolektívne vyjadrované presvedčenia vzťahujúce sa k minulosti za svoje, a z verejných, kolektívnych spomienok sa často stávajú i jeho vlastné, privátne. Siegel tento predpoklad vyslovil v období, keď sa pod elektronickými médiami rozumeli masové médiá – noviny, televízia, rozhlas, ale už i zárodok dnešného internetu, Web 1.0. S príchodom Webu 2.0 a SNS zastúpených Facebookom sa stáva táto invázia ešte intenzívnejšou, bližšou každodennému privátnemu životu, a premiešanie kolektívneho mýtu s privátnymi spomienkami tak môže byť o to jednoduchšie.

Gibson [2007: 418] sa k spätnej tvorbe či editácii spomienok vyjadruje taktiež. Tvrdí, že „niektoré úmrtia celebrit rezonujú v živote jedincov takým spôsobom, že zastierajú hranice medzi reálnym a fiktívnym, mýtom a realitou, verejným a privátnym“. Akcentuje najmä snahu jedincov o zachovanie kontinuity vo svojich životoch – „ak niekto známy z detstva a spomienok umrie, niečo z detstva umiera spolu s ním a minulosť sa tak zdá byť uzavretou a oddelenou od prítomnosti a budúcnosti“ [Ibid.: 421]. Opakovaným vyvolávaním spomienok a potvrdzovaním kolektívnych ideálov tak jedinec (či spoločnosť) zmierňuje následky spretrhania väzieb, ktoré ho (spoločnosť) dočasne oslabili [Durkheim 2002].

I Walter [2011: 18] v súvislosti s dodatočným budovaním spomienok v záujme podporovania kolektívnych mýtov hovorí, že „web sa vyvinul ako nový milieu de mémoire⁵² s potenciálom demokratizovať spomienky“. Demokratizáciou spomienok je tu zdôrazňovaná jedna z vlastností kolektívnych mýtov, a síce ich tvárnosť – tvorba verejných i privátnych mýtov je totiž prepojená a jedná sa o recipročný proces.

⁵⁰ Je pravdou, že takéto stránky sú často i zdrojom sociálneho konfliktu - ten však nepramení z nesúhlasu niektorých skupín užívateľov s adorovanými archetypmi. Viac v podkapitole 6. 4. Kolektívne trúchlenie ako zdroj sociálneho konfliktu.

⁵¹ Bývalý francúzsky prezident.

⁵² Fráza *milieu de mémoire* znamená vo francúzštine „priestor pre spomienky“, „pamäťové médium“.

Určitá tendencia verejne prezentovať privátne spomienky sa na Facebookových stránkach venovaných úmrtiu Pavla Demitru dá vysledovať. Jedná sa o príspevky, ktoré sa obracajú na minulosť a prostredníctvom nej potvrdzujú kolektívne ideály, ku ktorým sa užívatelia na stránke explicitne hlásia.

„E—I-----

Ak zil niekto kto v nas zanechal prazdno z ktoreho nam je smutno znamena to ze nas zivot bol naplneny prijemnymi chvíľami stravenymi s nim...nechcem prestat na pala mysliet,nechcem prestat o nom hovorit,nechcem prestat spominat ...odpocivaj v pokoji palino a na veky v srdciach tych co ta milovali ci uz ako otca,manzela,kamarata,hokejistu alebo legendu...♥“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

„Z----- L-----

Slovensko na teba nikdy nezabudne.....bol si a navždy budeš naším vzorom :D...Pafo ďakujeme...“

Zdroj: Facebook, RIP Pavol Demitra 2011

Dôležitosť neustáleho oživovania spomienok zdôrazňuje i jedna z užívateľiek trúchliacich za Pavlom Demitrom, a to hlavne z hľadiska zachovávaní kolektívneho mýtu (i keď tento dôvod explicitne nevyslovuje):

„E—I-----

Pre vsetkych!ktory chcu aby sa dalo palovy "pokoj"!!!lazdy clovek ktory zije chce aby tu po nom "raz" nieco ostalo...nikto nechceme byt zbutocny!palo tak zil!!!a myslim ze spomienka na neho naopak!dava silu a chut zit!prestac o nom hovorit preto ze umrel!by znamenalo "zabit"jedine co ostane na veky zit! A to su spomienky!jeho rodina verim,by bola smutna ak by sa o nom prestalo hovorit,ci uz ako o cloveku otcovi hokejistovy alebo synovi!lebo to vsetko ako ludia spominaju ke jedine co nam vsetkym ostava!“

Zdroj: Facebook, RIP Pavol Demitra 2011

Skrz optiku paradigmy, ktorá v takýchto trúchliacich komunitách vzniká, začínajú užívatelia vďaka pocitu straty spätne vnímať zosnulého tak, ako keby bol v ich dosavadnom živote neustále prítomný. Siegel [1998: 277] v súvislosti s úmrtím Francois Mitteranda píše, že „[ľudia] teraz vedia, čo nikdy predtým netušili: že prezident Mitterand bol vždy súčasťou ich životov“. Ilúzia toho, že i Demitra bol v doterajších životoch trúchliacich užívateľov neustále prítomný, sa dá vytušiť z niektorých ich príspevkov:

„K----- K--- K-----

Plačem ;(Pamätáte .. keď sme cez hodinu v škole mali slúchatka v ušiach ??? A fandili sme ??? Boli sme sklamaní ale aj sme sa radovali ??? Vtedy bol ešte s nami !!! Ale teraz už nie je hviezda na ľade , ale je hviezda na oblohe :(PAĽKO NAVŽDY ZOSTANEŠ V NAŠÍCH SRDCIACH !!! Pretože na legendy sa nezabúda !! Česť jeho pamiatke !! :(“

Zdroj: Facebook, RIP Pavol Demitra 2011

Je opäť zložitá, ak nie nemožná, určiť mieru, do akej užívatelia podľahli intenzívnemu tlaku kolektívnych mýtov a prijali (vedome či nevedome) konštrukt kolektívnej histórie za svoj. V každom prípade je však takto verejne vyjadrované zasiahnutie stratou aktom, ktorý je vykonávaný i v záujme revitalizácie spoločnosti - a plní teda jednu zo základných funkcií Durkheimovských rituálov. Ak totiž skutočne existuje Siegelom [1998] a Gibsonovou [2007] popisovaná spoločenská tendencia, musí zákonite viesť k určitej kolektívnej unifikácii mýtov a ideí a tým pádom k posilňovaniu súdržnosti spoločnosti.

6. 3. Pokračujúce väzby so zosnulým

Religionista a egyptológ Jan Assmann popisuje vo svojej knihe *Smrt jako fenomén kulturní teorie: Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě* [2003] posmrtné rituály starovekého Egypta. Svoje kulturologické poznatky často zovšeobecňuje, nestrácajú podľa neho na aktuálnosti ani v iných civilizáciách a dobách. O funkcii hrobiek a pamätníkov napríklad píše, že ich úlohou je zakonzervovanie minulosti, v ktorej zosnulý existoval, a to najmä pre udržanie jeho sociálnej prítomnosti. „Hrobky slúžia na návštevy potomkov“ [Assmann 2003: 45] a tým pádom na aspoň čiastočné zachovanie statusu zosnulého ako sociálneho aktéra. To mu má zaručiť zotrvanie v kolektívnej pamäti skupiny, a oddialiť tak jeho sociálnu smrť – i napriek tomu, že fyzickú už má za sebou. Facebookové stránky samozrejme nie sú pomníkmi ani hrobkami v pravom zmysle slova, pri ich analyzovaní sa však núka označiť ich minimálne za artefakty s podobnou funkciou, akú Assmann popísal u hrobiek. Z niektorých príspevkov je totiž zrejmé, že ich trúchliaci autori považujú zosnulého za sociálne prítomného a naďalej sa s ním snažia nadväzovať kontakt:

„L---- P-----“

...musíš ísť...tak choď...my nikdy nezabudneme...bytie bez teba sa len začína...naše slzy sú vyjadrením toho, že budeš chýbať... je načase ťa nechať ísť...ale vráť sa niekedy...aj keď len v snoch, znameniach....nech vieme, že nás počuješ a že si blízko nás...“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Walter tvrdí, že online správy a odkazy od trúchliacich ľudí sú často adresované samotným zosnulým, pričom sám dodáva, že to nie je ničím výnimočným ani v „offline“ svete. Takéto správy na SNS však považuje za výnimočné kvôli povahe samotných SNS – komunikácia na nich totiž „na rozdiel od väčšiny e-mailov a listov, telefonátov a osobných rozhovorov nutne nepredpokladá odpoveď adresáta“, a tým pádom by sa na nich spôsoby komunikácie so živými a s mŕtvymi nemali nijako výrazne líšiť [Walter 2011: 16].

S vyjadrením Waltera na adresu komunikácie na SNS by sa dalo veľmi ľahko polemizovať – primárnou funkciou SNS je predsa bezprostredná obojstranná komunikácia medzi užívateľmi a ich vzájomné zdieľanie rôzneho obsahu. Walterovo tvrdenie je tak nutné doplniť o fakt, že rys, ktorý v súvislosti s komunikáciou na SNS popisuje, vyjadruje skôr komunikáciu na Facebooku, ktorá prebieha medzi fanúšikmi stránok verejne známych osôb a osobami, ktoré sú objektom ich záujmu. Práve takáto komunikácia má totiž zväčša jednosmerný charakter – fanúšikovia s „celebritami“ komunikujú bez toho, aby od nich očakávali akúkoľvek reakciu či odpoveď. Komunikácia so živými i s mŕtvymi známymi osobnosťami na Facebooku je vďaka tomu veľmi podobná a tento fakt môže umožňovať jednoduchšie vytvorenie ilúzie, že zosnulý je stále sociálne prítomný – dalo by sa dokonca povedať, že na Facebooku je ako verejne známa osoba „prítomný vo svojej neprítomnosti“.

Suverénne najviac správ a odkazov, ktoré boli adresované priamo zosnulému Pavlovi Demitrovi, sa na Facebookových stránkach objavilo v deň jeho nedožitého 37. narodenín, 29. novembra 2012:

„L----- N-----

Pali myslím na Teba aj v tento TVOJ deň

A----- M-----

happy B-day:)

M---- V-----

Palino, všetko najlepšie tam hore :)

E---- S-----

Palino, vsetko najlepsie k 37-mim narodeninam.....chybas nam a dufam, ze si to precitas aspon hore“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Walter píše o jednej z možných príčin, prečo je úplne bežné obracať sa so svojimi odkazmi na mŕtvych v prostredí SNS a internetu. Ten je podľa neho totiž metafyzickým priestorom, ktorý najviac pripomína ľudskú skúsenosť s lokáciou zosnulých ľudí – nie sú „na žiadnom konkrétnom mieste, no zároveň všade a nikde súčasne“ [Walter 2011: 16]. Tvrdí dokonca, že „zatiaľ čo kedysi boli mŕtvi v nebi 'kdesi hore', teraz spočívajú v kyberpriestore“ [Ibid.]. I bezpočet príspevkov užívateľov trúchliacich na Facebookových stránkach venovaných Pavlovi Demitrovi naznačuje, že jeho prítomnosť v kyberpriestore je akosi implicitne predpokladaná. Počas čítania ich správ a komentárov som nenatrafil ani na jeden, ktorý by spochybňoval prítomnosť zosnulého na internete, či priamo konanie ostatných

užívateľov, ktorí sa na neho prostredníctvom tejto technológie obracajú. Odkazov a priamych apelov na osobu Pavla Demitru sú však tieto stránky plné:

„D----- B-----

velmi pekne dakujeme PALKO chýbaš nám tu vráť sa už nás netráp .

S----- S---- T-----

Bože Paľo vráť sa nám... Chýbaš celému svetu... Je to vážne ešte neuveriteľné že si tu už neni... :(ale prisaháme ti že nikdy na Teba nezabudneme... SI legenda :* a vždy aj budeš... :(R.I.P Paľko.. ♥ Dávaj na nás pozor ale hlavne na svojich najbližších a drž sa tam.. Dúfam že si si už našiel pokoj... A keď bude tvoja manželka Majka alebo Lucas so Zarkou potrebovať niečo vždy im budeme radi pomáhať... a tvoja 38 je zapísaná v našich ♥ navždy jak aj ty !! ... Máme ťa moc radi a budeme na teba spomínať vždy.. :) :*

J---- L-----

Sníval sa mi stebou sen :/ a bol si živí :’(

R----- P-----

WE ARE MISS YOU (CHYBAS NAM):(((((((“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Nové komunikačné technológie tak podľa Waltera [2011] dlhodobo zvyšujú mieru sociálnej prítomnosti zosnulých v spoločnosti, pričom internet a SNS, kam sa najnovšie trúchliaci v snahe komunikovať s nimi obracajú, túto tendenciu len posilňujú. Čím silnejšie tieto tendencie budú, tým dlhšie ostane zosnulý v kolektívnej pamäti a sociálnym aktérom, a v takom prípade nie je ničím výnimočným, že sa aktivity okolo neho časom stanú i zdrojom sociálneho konfliktu.

6. 4. Kolektívne trúchlenie ako zdroj sociálneho konfliktu

Walter [2011] ku komunikácii s mŕtvymi na Webe 2.0 vraví, že je na rozdiel od starších modelov komunikovania trúchliacich so zosnulými neprívatným, verejným. Nazerá mu (či aspoň má tú možnosť) široké publikum, no i napriek tomu sú príspevky užívateľov často intímneho charakteru – nie je na nich badať žiadne zahanbenie ohľadom adresovania odkazov zosnulým či očakávania, že tieto príspevky sú nimi naozaj akceptované.

Ako bolo rozoberané už v tretej kapitole, s príchodom neskorej modernity začínajú privátna a verejná sféra splývať. Gibson [2007] vidí hlavnú komplikáciu vzťahu medzi týmito sférami v rozšírení komunikačných technológií, ktoré hranice medzi nimi stierajú. Tieto tendencie, katalyzované dostupnosťou technológií, ktoré ich uľahčujú, sa značným spôsobom prejavujú i vo formách trúchlenia, ktoré je ritualizované novými spôsobmi. Prejavuje sa to napríklad práve v online trúchlení – jeho kolektívne formy postupne

prestávajú kopírovať komunitné self-help groups z nevirtuálneho sveta a namiesto toho premiešavajú znaky privátnej a verejnej sféry do jedného celku. Kolektívne trúchlenie na Facebooku, umožňujúce hlásenie sa k spoločnosťou uznávaným hodnotám vo vskutku masovom merítku, tak na jednom mieste zhromažďuje široké a heterogénne publikum, aké by v nevirtuálnom svete vzniklo len veľmi ťažko⁵³ [Walter 2011]. Jedinec, ktorý sa stane fanúšikom kondolenčnej stránky na Facebooku, sa totiž môže stotožňovať s hodnotami, ku ktorým sa novovzniknutá komunita skrz rituál trúchlenia hlási, nemusí však súhlasiť s praktikami, ktoré na to skupina využíva. Ľahko tak môže naraziť na prejavy iných užívateľov, ktoré ho môžu obťažovať – v takom prípade často dochádza ku konfliktu.

6. 4. 1. Nevhodnosť lokalizácie trúchlenia

Ako bolo spomenuté na začiatku kapitoly, kolektívne trúchlenie na Facebooku je zámerným trúchlením na stránkach, ktoré mu nie sú venované. Kondolenčné správy a pokusy o komunikáciu so zosnulým sa tak ocitajú po boku príspevkov, ktoré s nimi vôbec nesúvisia. Davies porovnáva takéto internetové memoriály s televíznym spravodajstvom, kde sa vedľa sugestívnych správ o katastrofách, vraždách a úmrtiach objavujú triviálne kvízy, banálne príbehy a reklamné prestávky a znelky [Davies in Walter 2011: 15]. Ako dodáva Walter, nie každý dokáže akceptovať takéto miešanie smrti a banalít dohromady, či sa jedná o televíziu, alebo o kyberpriestor.

Lokalizácia trúchlenia vedľa každodenných banálnych príspevkov vadí i niektorým užívateľom, ktorí sú fanúšikmi stránok venovaných Pavlovi Demitrovi. I keď sa sprvu ku kolektívnemu vyjadrovaniu smútku a kondolencií pridali, postupom času im zrejme prejavy ostatných užívateľov začali vadiť:

„J--- R-----“

ale uz sa trosku prehana ako keby umrel prezident este sochu stavajme ne ved prezident urobi neco pe stat ale to ved bol sportovec dobre uprimnu sustrast ale nebudem robit okolo toho caviki“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Podobné príspevky sú často impulzom k diskusiám medzi užívateľmi, ktorí majú na umiestnenie tohoto spôsobu kolektívneho trúchlenia rôzne názory. Pravdou však je, že ak by sa neodohrávalo na službe, na ktorej je vďaka „banalitám“ veľké množstvo užívateľov, nikdy

⁵³ Walter tu naráža na schopnosť internetu demokratizovať možnosti vyjadrenia sa – kondolencie môžu vyjadrovať i osoby, ktoré by v reálnom svete takýto krok neurobili z rôznych dôvodov (geografická vzdialenosť, fyzická neschopnosť, hanblivosť a pod.) [Walter 2011].

by nemalo tak masový charakter, aký má. Najčastejším spúšťačom takýchto konfliktov je potom doba, počas ktorej trúchlenie prebieha – niektorí užívatelia majú pocit, že tri dni po úmrtí by sa malo s kondolenciami prestať, niektorí v nich pokračujú i pol roka po nešťastnej udalosti [R. I. P. Pavol Demitra 2011, Štátny smútok za Paľa Demitru 2011, RIP Pavol Demitra 2011]. Jedným z možných vysvetlení je neexistencia akéhosi všeobecného konsenzu ohľadom spôsobov, akými by sa malo trúchlenie na Facebooku prevádzať.

6. 4. 2. Nevhodnosť spôsobu trúchlenia

Elizabeth Stone [2010] sa vo svojom texte *Grief in the Age of Facebook* venuje jednému zo špecifík kolektívneho trúchlenia na SNS. Zatiaľ čo tradičná i moderná smrť bola obostrená konvenciami, ktoré trúchliacim dávali vcelku jasné pokyny k tomu, ako sa v prítomnosti smrti správať a ako svoje konanie ritualizovať (viď kapitola č. 3), u niektorých neskoro moderných prístupov k smrti zatiaľ takéto štandardy neexistujú. Problematickým je najmä nedostatočne zmapované prostredie SNS v čele s Facebookom. Jeho užívatelia nemajú k dispozícii žiaden súbor pravidiel, na ktoré by sa mohli obrátiť, a vo svojich protichodných konaniach teda vstupujú do konfliktov.

V prípade trúchlenia za Pavlom Demitrom sa objavujú už spomínané konflikty ohľadom optimálnej doby trvania procesu kolektívneho trúchlenia. Je v poriadku prestať trúchliť po troch dňoch či po mesiaci, alebo je to akceptovateľné i po pol roku?

„R----- Z-----

Omg uvedomte sa ano je mi to lúto opustil nas super človek ale čo to tu budeme riešiť do konca života musime na to zabudnut život ide dalej a budem nam palino chybat a vymažte už preboha tuto stranku už je to trapne

M----- M----- A-----

dufam ,ze po dnesnej rozlucke s demitrom mu uz vsetci daju pokoj a hlavne media.kto chcel ,tak mu dal posledne zbohom.musi byt strasne pre jeho najbliziu rodinu cela medializacia.aspon ja to tak vnimam.mna by to strasne ubijalo.nechajte jeho rodinu preboliet tuto stratu v pokoji a tichosti aj ked bol medialne znamy :(“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Spochybňovaný je ale i samotný akt pridania sa k trúchliacemu kolektívu – na Facebooku sa totiž užívateľ stane fanúšikom stránky tak, že klikne na tlačítko „Like“, čo sa na slovenskej mutácii služby prekladá ako „Páči sa mi to“⁵⁴. Fakt, že ostatným užívateľom, ktorí

⁵⁴ Tlačítko „Páči sa mi to“ nahradilo pri hlásení sa k odberu obsahu od Facebookových stránok tlačítko „Become a fan“, teda „Staňte sa fanúšikom“, ktoré bolo emocionálne menej zafarbené.

sú s ním v dyadickom vzťahu, sa jeho činnosť prezentuje doslova v štýle, akoby sa mu páčil fakt, že niekto umrel, často rozvíri konflikty silno emocionálneho charakteru.

„**Ú--- B—Z-----**

Jeho smrť sa zmenila v "Lajkovanie smrti"!

E----- Š-----

lajkujeme smrť...sme fakt úžasný národ..."

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Môže sa však jednať i o prejav nesúhlasu s touto formou trúchlenia vo všeobecnosti:

„**N--- K-----**

vy neni normálny, ludia zomieraju každý deň... a čo jeho rodina? ako sa musí citit? to mate take iste ako keby vám zomrela mama a cele slovensko vytvarala skupiny na facebooku a dáva si ju za profilovku... pane bože spametajte sa.. jeto v podstate jeho chyba...keby k ním nešiel ešte teraz by žil..iba môj názor..pretože 90% ľudí čo dalo like na tuto skupinu ho pozná len z telky alebo z počutia... nikdy sa o nho tak nezaujmal a zrazu ked sa mu to stalo ako je vam to luto..“

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

V prípade nesúhlasu s podobou samotného aktu trúchlenia je príhodné využiť jednoduchú „taxonómiu“ užívateľov, ktorú zavádza Walter – ľudí stotožnených so spôsobom, akým je trúchlenie ritualizované, a ktorí ho tým pádom sami praktikuju, nazýva *well-wishers* (voľne preložiteľné ako „dobroprajníci“), skupinu opozičnú voči prvej potom *detractors* („kritici“, či „ohovárači“ daného javu) [Walter 2011: 12]. V prípade sociálnych konfliktov ohľadom samotnej povahy trúchlenia sa dá najčastejšie stretnúť práve s konfliktami medzi *well-wishers* a *detractors*.

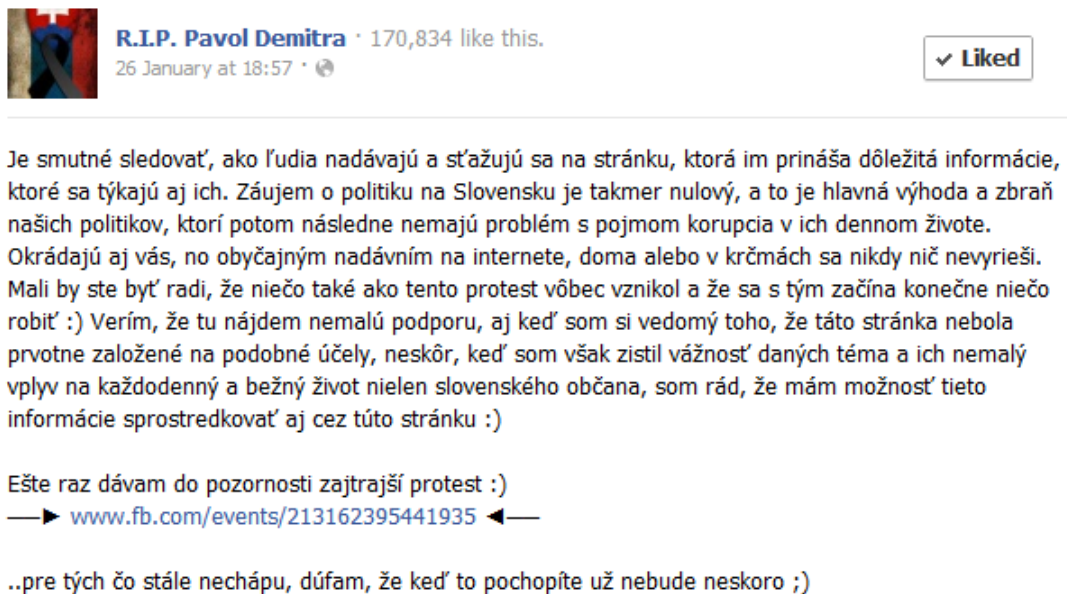
Myslím si, že sociálny konflikt vychádzajúci z neexistencie všeobecného konsenzu ohľadom konvencií, ktoré by sa mali ku kolektívnemu trúchleniu na SNS viazať, môže postupom času viesť k sociálnej zmene a ustanoveniu určitých postupov, ktoré budú v súvislosti s ním žiadané a na mieste. Môže napríklad dôjsť k aktualizácii tzv. netikety⁵⁵, súboru štandardov pre aktivitu na internete – ten bol totiž zostavený v roku 1995 a napr. odpovede na otázky ohľadom modelov správania sa na SNS sa v ňom hľadajú len veľmi ťažko. Otázne je, či turbulentné a prudko vyvíjajúce sa prostredie SNS takúto sociálnu zmenu a konsenzus umožní.

⁵⁵ Český preklad netikety, teda dokumentu o etikete a pravidlách správania sa na internete, je k dispozícii napr. na <http://www.hoax.cz/hoax/netiketa>.

6. 4. 3. Politizácia trúchlenia

Masová povaha kolektívneho trúchlenia na Facebooku môže niektorých jedincov zvädzať k šíreniu propagandy, ktorá nemá so samotným trúchlením nič spoločné. Často sa jedná napríklad o reklamy na iné stránky či propagáciu politických názorov. Zatiaľ čo takáto činnosť od radových užívateľov stránok býva často ignorovaná a nikto na ňu väčšinou nereaguje, podobné vybočenia z témy stránky od jej administrátora takmer okamžite vyvolávajú vzdor jej trúchliacich fanúšikov. Najlepším príkladom pre demonštráciu tohoto javu je snaha stránky R. I. P. Pavol Demitra [2011] spropagovať politicky motivované protesty súvisiace so slovenskou korupčnou „Kauzou Gorila“⁵⁶. Stránka si zmenila profilovú fotografiu na obrázok s motívom politických protestov a začala pravidelne uverejňovať statusy vyzývajúce užívateľov k účasti na nich:

Obr. č. 4: Politická propaganda na kondolenčnej Facebookovej stránke.

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

Podobné kroky bývajú vnímané ako zneužitie dôvery fanúšikov stránky, ale aj mena zosnulej osoby pre účely, ktoré vôbec nekorešpondujú s jeho osobou. Na tento krok zo strany správcov stránky reagovalo množstvo fanúšikov hromadným odchodom z nej (ukončením odberu jej obsahu), ale i mnohými verbálnymi prejavmi:

⁵⁶ Informácie o Kauze Gorila a občianskych protestoch zvolávaných najmä prostredníctvom Facebooku, ktoré na ňu nadväzovali, sú dohľadateľné napr. na <http://tema.aktuality.sk/kauza-gorila/>.

„M---- K-----

trochu smutne tuto stranku spamovat politickou propagandou a je jedno komu tym chces pomoct. ale stava sa to hitom poslednych dni..

D----- D-----

Ste špiny hajzli ktorí znesvecujú pamiatku!!! hanba vám a všetkým ktorí takto svojimi príspevkami zneužili túto skupinu!!! majte sa...

T- C----- Jr.

please take that picture down. this is a tribute to Pavol not a protest page. God knows he wouldn't give a fuck.“

Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

V tomto prípade sociálny konflikt nie je dôsledkom formy trúchlenia, ktorú si užívatelia volia, ale vedľajšie dôsledky voľby platformy, na ktorej toto trúchlenie prebieha. I napriek nie priamej väzbe na kolektívne trúchlenie je však tento zdroj sociálneho konfliktu jedným z jeho výrazných rysov.

6. 5. Náboženská povaha kolektívneho trúchlenia

V predchádzajúcich pasážach práce vyšlo najavo, že kolektívne trúchlenie na Facebooku plní väčšinu podstatných funkcií smútočných rituálov v zmysle, v akom im rozumel Durkheim [2002]. Tie mali podľa neho (ako väčšina súčasných myšlienkových systémov či inštitúcií) náboženský pôvod. Zachovali si však v jednej zo svojich súčasných podôb aj náboženský charakter?

Walter [2011: 16] píše o internetových trúchliacich ako o ľuďoch „sediacych za počítačmi v snahe komunikovať s anjelmi“, keďže referencie na zosnulých ako na anjelov či bytosti v prítomnosti anjelov sú v prostredí internetu veľmi časté [Gustavsson, Keane in Walter 2011]. Táto tendencia sa dá veľmi ľahko vysledovať i na stránkach venovaných pamiatke Pavla Demitru – užívateľských obrázkov i verbálnych referencií na mŕtveho ako anjela sa na nich nachádza skutočne veľké množstvo:

Obr. č. 5: Pavol Demitra ako anjel.

Obr. č. 6: Pavol Demitra znovu vyobrazený ako anjel.

Zdroj: Facebook, R. I. P. Pavol Demitra 2011

„K--- S-----

odkaz pre ANJELA ...

My všetci, čo tu ostavame na zemi, musíme na sebe pracovať veľa, aby sme mohli postupovať ďalej.....ale ty si to dokázal tu na zemi za veľmi krátky čas

Stal si sa anjelom a máš najdôležitejšiu úlohu STRAZNEHO ANJELA!!!

Ochráň svoju rodinu, blízkych, kamarátov a ľudí, ktorí na teba NIKDY NEZABUDNU a budú ťa v srdciach nosiť celý svoj život a stále ťa budú potrebovať . Ochráň ich všetkých a varuj, keď budú robiť chyby ,budú ťa pociťovať, cítiť, keď si zasiahol..... Spojil si národ, spojil si srdcia a ukázal nám ostatným ,ako ďalej máme ísť... Dakujeme a Nezapudneme Nikdy!!!!
Cest tvojej pamiatke !!!!“ [Ibid.]

Nie sú to však len anjeli, ktorých si užívatelia vo svojich príspevkoch vypožičiavajú z rôznych náboženských systémov. Časté bývajú narážky i na iné transcendentálne bytosti či miesta:

„P--- Š--- Š-----

Asi každý deň si dávam otázku keď je Boh taky spravodlivý sudca zlých trestá a dobrých odmeňuje kde bol vtedy keď sme stratili Paľka ?? + celý Jaroslav = (

A----- T-----

Pavol Demitra nezomrel, on len prestúpil do nebeskej ligy.

Z--- J---

Všetko najlepšie Palino...tam do neba ♥ chýbaš nám a stále budeš ♥“ [Ibid.]

Náboženská povaha trúchlenia na Facebooku sa tak na základe dostupných príspevkov dá vysledovať len u niektorých užívateľov, ktorí ju vcelku explicitne vyjadrujú. Označenie celého aktu zahŕňajúceho všetkých jeho participujúcich užívateľov za náboženský či nenáboženský je tak veľmi problematické a vyžadovalo by rozsiahlejší výskum. Durkheimov určujúci princíp náboženského fenoménu, a síce rozlišovanie sféry posvätnéj a profánnej, je však v kolektívnom trúchlení na Facebooku prítomný – z príspevkov užívateľov je jednoznačne jasné, kto je objektom ich posvätnéj úcty a je tak zaradený do sféry sakrálnej. Koniec koncov, Durkheim tvrdil, že každá spoločnosť potrebuje svojich bohov, a „pokiaľ sa zamiluje do nejakého človeka a domnieva sa, že v ňom odhalila svoje hlavné túžby, ktoré ju formujú, alebo prostriedok k ich uspokojeniu, bude tento človek vyzdvihnutý a zbožštený“ [Durkheim 2002: 236]. Tento človek je potom predmetom posvätnéj úcty, ktorá sa prejavuje veľmi podobne, ako náboženská úcta k bohu.

7. Záver

V práci som sa snažil o popis niektorých zo špecifik kolektívneho trúchlenia na Facebooku, ktoré prebieha najmä skrz kondolenčné Facebookové stránky vo virtuálnej obdobe verejného priestoru. Trúchlenie na SNS ako je Facebook umožňuje vytvorenie komunit veľmi podobných smútiacim komunitám tradičných spoločností - dá sa tak povedať, že v určitých ohľadoch pomáha vracieť do verejného priestoru niektoré z aspektov smrti, ktoré v modernite ostávali pred spoločnosťou ukryté v privátnej sfére.

Analýzu Facebookových stránok, ktoré takéto trúchlenie umožňujú, som prevádzal za pomoci sociologických textov, ktoré sa problematike smrti v neskorej modernite a na

internete venujú, a sledoval som ňou najmä zistenie, akým spôsobom táto forma trúchlenia korešponduje s konceptom smútočných rituálov, ako ich popísal Émile Durkheim [2002].

Vo viacerých popisovaných špecifikách tejto formy trúchlenia došlo k zisteniu, že styčné body s Durkheimovskými rituálmi skutočne existujú. Snaha o prihlásenie sa k hodnotám a ideálom, ku ktorým sa hlási spoločnosť, sa môže odrážať jednak v masovej povahe danej formy trúchlenia, ale i v opakovanom vymenúvaní symbolických konceptov, ktoré v očiach spoločnosti zosnulý predstavoval a ktorých bol v ich vnímaní vtelením. Výsledkom takejto kolektívnej snahy o znovupotvrdenie spoločných morálnych a etických princípov je podľa Durkheima revitalizácia spoločnosti a upevnenie väzieb v rámci nej. Vedľajším produktom pri tejto snahe je tiež posilňovanie kolektívneho mýtu osobnosti, ktorá je symbolickým vyjadrením ústredných hodnôt spoločnosti – to sa na Facebookových stránkach prejavuje napríklad zdieľaním spomienok, u ktorých sa dá predpokladať ich všeobecná demokratizácia a editácia v záujme vybudovania či udržania kolektívneho mýtu, ktorý v súvislosti so zosnulým existuje. Úlohou tohoto mýtu osobnosti je potom sprostredkovaná reprodukcia hodnôt, ktoré sú v Durkheimovských rituáloch ústredným prvkom.

Masová povaha tohoto druhu trúchlenia však so sebou prináša i veľa zámienok pre vznik sociálneho konfliktu, ktorý vedie k spochybňovaniu praktík využívaných za účelmi naplnenia funkcií Durkheimovských rituálov. Jedným z jeho hlavných zdrojov je potom pre neskorú modernitu príznačná neurčitosť povahy priestoru, v ktorom sa táto činnosť odohráva – priestor totiž nesie znaky verejnej sféry, zatiaľ čo užívatelia majú tendencie prejavovať sa akoby v zákryte sféry privátnej. Môže tak dochádzať ku konfliktom súvisiacim s lokalizáciou takéhoto kolektívneho trúchlenia, ale i s jeho samotnou povahou, keďže publikum prizerajúcich sa jedincov je široké a značne heterogénne. Nie každý tak musí súhlasiť s formálnym prevedením činnosti, ktorá by mala mať za cieľ utužovanie kolektívu.

Riešením pre vzniknuté konflikty, spôsobené stretom množstiev rozličných paradigiem či habitov členov spoločnosti, tak môže byť dosiahnutie spoločenského konsenzu ohľadom štandardov v oblasti trúchlenia na internete. Konvencie, ku ktorým by sa mohli členovia spoločnosti v prípade pochybností obracať, by tak mohli predísť sociálnemu konfliktu, ktorý môže ohrozovať jednu zo základných funkcií trúchlenia ako smútočného rituálu v chápaní Émila Durkheima. Diskutabilné však je, do akej miery umožní dynamicky

vyvíjajúce sa prostredie SNS sociálnu zmenu a dosiahnutie spoločenského súhlasu ohľadom potrebných štandardov.

V zmysle Durkheimových teoretických východísk sa tiež dá tvrdiť, že Pavol Demitra plní (minimálne po svojej smrti) úlohu „zbožšteného idolu“, ktorému náležia úcty až náboženského charakteru, a to práve úcty vo forme smútočných rituálov. Zosnulý už síce fyzicky nie je medzi nami, ako symbolické vyjadrenie spoločenských hodnôt však naďalej pôsobí ako sociálny aktér s veľkým vplyvom na artikulovanie pilierov, na ktorých spoločnosť, ktorú jeho strata oslabil, stojí.

8. Literatúra

- ALEXANDER, Jeffrey C., Philip SMITH. *The Cambridge Companion to Durkheim*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2000.
- ASSMANN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 2003.
- BERGER, Peter L. *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books, 1990.
- CASTELLS, Manuel. *The rise of the network society*. Malden: Blackwell, 2000.
- CLARK, David. *The Sociology of Death: Theory, culture, practice*. Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
- DiNUCCI, Darcy. *Fragmented Culture. Print*. New York: F+W Media, 1999, vol. 53.
- DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života*. Praha: OIKOYMENH, 2002.
- DURKHEIM, Émile. *Sociologie a filozofie*. Praha: Slon, 1998.
- FIORE, Quentin, Marshall McLUHAN. *The medium is the massage: an inventory of effects*. New York: Bantam Books, 1967.
- GIBSON, Margeret. Death and mourning in technologically mediated culture. *Health sociology review*. Maleny: eContent Management, 2007, vol. 16, issue 5, p 415-424.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.

- KEARL, Michael C. *Endings: A Sociology of Death and Dying*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- KELLEHEAR, Allan. *A Social History of Dying*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- MANOVICH, Lev. *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press, 2001.
- McLUHAN, Marshall. *Člověk, média a elektronická kultura*. Brno: Jota, 2000.
- SIEGEL, James. Electronic Mourning: The Death of Francois Mitterand. *Salmagundi*. Saratoga Springs, NY: Skidmore College, 1998, vol. 118/119, p 273-278.
- STONE, Elizabeth. *Grief in the Age of Facebook*. Chronicle of Higher Education, 2010, vol. 56, issue 25, p B20.
- WALTER, Tony. *The Revival of Death*. London; New York: Routledge, 1994.
- WALTER, Tony. *Does the internet change how we die and mourn? A review article*. Omega: Journal of Death & Dying, 2012, vol. 64, issue 4, p 275-302.
- ZBIEJCZUK, Adam. *Web 2.0-charakteristika a služby*. Diplomová práce. Brno: FSS MU, 2007.
- ZUKAL, Josef. *Vytěšňování smrti v pozdní modernitě*. Bakalárska práca. Brno: FSS MU, 2010.

Elektronické zdroje

- Autor neuvedený. Pri havárii lietadla zahynul aj Pavol Demitra. *Sme.sk* [online]. Aktualizácia 2011. Citované 2. 4. 2012. Dostupné na: <http://hokej.sme.sk/c/6045235/pri-havarii-lietadla-zahynul-aj-pavol-demitra.html>.
- boyd, danah m.; Nicole B. ELLISON. *Social network sites: Definition, history and scholarship* [online]. Aktualizácia 2007. Citované 27. 1. 2012. Dostupné na: <http://www.danah.org/papers/JCMCIntro.pdf>.
- COENEN, Tanguy; Dirk KENIS; Céline VAN DAMME; a Eiblin MATTHYS. *Knowledge Sharing over Social Networking Systems: Architecture, Usage Patterns and Their Application* [online]. Aktualizácia 2006. Citované 27. 1. 2012. Dostupné na: <https://www-vs.informatik.uni-ulm.de/DE/intra/bib/2006/OTM/papers/4277/42770189.pdf>.
- KREISLER, Harry. *Identity and Change in the Network Society: Conversation with Manuel Castells* [online]. Aktualizácia 2001. Citované 8. 4. 2012. Dostupné na: <http://globetrotter.berkeley.edu/people/Castells/castells-con0.html>.

- VACEK, Jan. *Slovensko vzpomíná na Pavola Demitra, po zesnulém útočníkovi pojmenují stadion i školu* [online]. Aktualizácia 8. 9. 2011. Citované 12. 4. 2012. Dostupné na: <http://www.hokej.cz/index.php?lng=CZ&view=clanek&id=53414>.

Facebookové stránky

- *R.I.P. Pavol Demitra* [Facebooková stránka]. 2011. Citované 15. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.facebook.com/R.I.P.PavolDemitra>.
- *Štátny smútok za PAĽA DEMITRU* [Facebooková stránka]. 2011. Citované 15. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.facebook.com/pages/%C5%A0t%C3%A1tny-sm%C3%BAtok-za-PA%C4%BDA-DEMITRU/268325669857901>.
- *RIP Pavol Demitra* [Facebooková stránka]. 2011. Citované 15. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.facebook.com/pages/RIP-Pavol-Demitra/216780581709658>.
- *R.I.P. Pavol Demitra 7.9.2011* [Facebooková stránka]. 2011. Citované 15. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.facebook.com/pages/RIP-Pavol-Demitra-792011/111536645619545>.
- *DEMITRA R.I.P. – hrdinovia umierajú, legendy žijú naveky* [Facebooková stránka]. 2011. Citované 15. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.facebook.com/pages/PAVOL-DEMITRA-RIP-Hrdinovia-umieraj%C3%BAlegendy-%C5%BEij%C3%BA-naveky/282662795081773>.

Zoznam obrázkov:

- Obr. č. 1: Tag cloud Webu 2.0. Str. 17.
- Obr. č. 2: Vertikálna štruktúra SNS. Str. 19.
- Obr. č. 3: Vekové rozloženie slovenských užívateľov Facebooku. Str. 25.
- Obr. č. 4: Politická propaganda na kondolenčnej Facebookovej stránke. Str. 37.
- Obr. č. 5: Pavol Demitra ako anjel. Str. 39.
- Obr. č. 6: Pavol Demitra znovu vyobrazený ako anjel. Str. 39.

Zoznam tabuliek:

- Tabuľka č. 1: Ideálne typy smrti v kontexte telesnom, sociálnom a z hľadiska autority. Str. 12.

9. Anotácia

Práca sa zaoberá popisom špecifík fenoménu kolektívneho trúchlenia na sociálnej sieti Facebook. Za teoretické východisko si berie koncept rituálov v diele Émila Durkheima a snaží sa zistiť, do akej miery sa dá popisovaná forma trúchlenia považovať za formu smútočného rituálu v jeho ponímaní. Táto forma trúchlenia je v práci zasadená do historického kontextu, čím dochádza k jej vymedzeniu voči starším formám kolektívneho smútenia a iným spoločenským prístupom k smrti a umieraniu vo všeobecnosti. Popis charakteristických znakov daného javu je uskutočnený formou prehľadovej štúdie, poznatky z ktorej sú doprevádzané autentickými citáciami z kondolenčných Facebookových stránok venovaných tragickému úmrtiu slovenského hokejistu Pavla Demitru. Tieto citácie majú ilustratívny charakter a pomáhajú dokladať prítomnosť popisovaných špecifík v skúmanom fenoméne. Každý z charakteristických znakov kolektívneho trúchlenia na Facebooku je potom analyzovaný z hľadiska plnenia funkcií rituálov, ako im rozumel Durkheim, pričom dochádza k zisteniu, že skúmaný fenomén dané funkcie skutočne vo veľkej miere plní. Tou najzásadnejšou je potom revitalizácia spoločnosti a znovupotvrdenie ňou vyznávaných hodnôt po tom, čo je oslabená stratou svojho člena, ktorý dané hodnoty a princípy symbolizoval.

Počet znakov (s medzerami): 99 504.

10. Abstract

The thesis concentrates on the specifics of the phenomenon of collective mourning on Facebook. It uses Emile Durkheim's concept of rituals as a theoretical scope and tries to find out, how much can the analyzed form of mourning be considered a form of a ritual in Durkheim's understanding. This form of collective mourning is also discussed in historical context, which helps to specify the phenomenon in relation to older forms of collective mourning and other social approaches to death in general. The description of its characteristics is carried out as an overview study, findings of which are complemented by authentic citations of commentaries posted on condolatory Facebook pages devoted to the tragic death of Pavol Demitra, well-known Slovak ice-hockey player. These citations work as illustrations and help to prove the presence of described specifics in the analyzed phenomenon. The characteristics of collective mourning on Facebook are then analyzed to answer the basic question this thesis asks – whether this form of mourning does or does not fulfill the functions of Durkheim's rituals. The answer this text provides is that this form of mourning on Facebook definitely works as the rituals in Durkheim's understanding work. The main function it fulfills is the revitalization of society and reaffirmation of the collectively acknowledged and celebrated values after the society is weakened by the loss of its member, which had symbolized those values and principles.

Character count (with spaces): 99 504.

11. Menný register

- Alexander, Jeffrey C.: 9
- Ariés, Philippe: 12-14
- Assmann, Jan: 11, 31
- Beck, Ulrich: 15
- Bellah, Robert N.: 9
- Berger, Peter L.: 11
- boyd, danah m.: 18, 26
- Castells, Manuel: 16, 20-21
- Clark, David: 14, 24
- Coenen, Tanguy: 19-21
- Davies, Christie: 34
- Demitra, Pavol: 5, 22-23, 27-28, 30-40, 42
- DiNucci, Darcy: 17
- Durkheim, Émile: 5-13, 23, 26, 28-29, 31, 38, 40-42
- Ellison, Nicole B.: 18, 26
- Fiore, Quentin: 17
- Giddens, Anthony: 15-16
- Gibson, Margaret: 13-14, 23-24, 26-29, 31, 33
- Gustavsson, Anders: 38
- Havel, Václav: 27
- Irwin, Steve: 27
- Keane, Helen: 38
- Kearl, Michael C.: 12-14
- Kellehear, Allan: 12, 14
- Kreisler, Harry: 16, 20
- Manovich, Lev: 18
- Marek, Jan: 22
- McLuhan, Marshall: 16-17
- Mitterand, Francois: 29-30
- Rachůnek, Karel: 22
- Sofka, Carla J.: 25
- Siegel, James: 29-31
- Stone, Elizabeth: 35
- Tönnies, Ferdinand: 14
- Vacek, Jan: 27-28
- Vašíček, Josef: 22
- Walter, Tony: 11-16, 23-25, 29, 31-34, 36, 38
- Winehouse, Amy: 27
- Zukal, Josef: 13-16